

Intuïtie of analyse

Er zijn een aantal mogelijkheden om de ontwikkeling van de economie te voorspellen. De gemakkelijkste mogelijkheid is het afgaan op de intuïtie van een ervaren econoom. Ze wordt veel toegepast. De kranten staan er bol van als er in de economische wereld iets gebeurt. Economen staan dan klaar hun visie te geven op dat gebeuren. Ze doen dat niet steeds om objectieve ontwikkelingen te schetsen. Ze doen dat vaak om die ontwikkelingen naar hun hand te zetten. De visies van werkgevers- en werknemereconomen stemmen bijv. zelden overeen. Een iets ingewikkelder mogelijkheid om de economische toekomst te voorspellen, is de economische enquête. Via een steekproef worden tal van economische subjecten naar hun mening gevraagd. Als die steekproef goed is, is de mening representatief. In feite bestaat er echter niet zoveel verschil met de vorige mogelijkheid. De enquête middelt slechts de persoonlijke intuïties. De meest ingewikkelde mogelijkheid is de wetenschappelijke analyse. Met behulp van een zo objectief mogelijk economisch model wordt het economisch gebeuren in kaart gebracht, geanalyseerd en voorspeld. Ik kies voor de laatste mogelijkheid, ook al is ze de laatste tijd niet zo succesvol. Dat gebrek aan succes mag geen reden zijn de economische analyse af te wijzen, maar moet een stimulans zijn haar te verbeteren. Dit houdt overigens niet in dat we de intuïtie en de enquête maar moeten vergeten. Beide zijn zeer zinvol om te toetsen hoe wetenschappelijk vastgestelde objectieve ontwikkelingen subjectief bij de mensen overkomen. Tevens is een enquête voor het verkrijgen van statistische gegevens onmisbaar voor de wetenschappelijke analyse.

De bovenstaande inleidende beschouwing heb ik nodig om duidelijk te maken waarom ik niet zoveel waarde hecht aan de in januari met veel ophef gepubliceerde economische enquête van de Kamers van Koophandel en Fabrieken 1). Zoals bij de lezer bekend zal zijn, hebben de Kamers de plicht eenmaal per jaar verslag uit te brengen over de gang van zaken in het bedrijfsleven per Kamer. De Kamers deden dat steeds met behulp van een enquête. Die enquêtes waren echter tot vorig jaar onvoldoende op elkaar afgestemd. Bij de vorige maand gepubliceerde enquête-resultaten is aan dit bezwaar tegemoetgekomen. De Kamers hanteerden vorig jaar voor het eerst een uniforme enquête: de Enquête Regionale Bedrijfsontwikkeling (ERBO). Op deze wijze wordt het gehele Nederlandse bedrijfsleven enigszins in kaart gebracht. Omdat het de bedoeling is ERBO ieder jaar te herhalen, wordt een vergelijkbare cijferreeks geschapen die op uitnemende wijze de gevoelens van de Nederlandse ondernemers schetst.

Met opzet schrijf ik gevoelens; meer doet de ERBO namelijk niet. De Kamers schrijven dit min of meer zelf in hun eerste ERBO-verslag: „Voor de interpretatie van de cijfers

is lokale kennis onontbeerlijk. De uitkomsten lenen zich bepaald niet voor berekeningen betreffende de investeringsom, regionaal produkt en winstcijfers,, maar geven wél duidelijke indicaties over de ontwikkelingen van die grootheden en hun al dan niet achterblijven bij provinciale landsdeel- of nationale trends". ERBO schetst aldus de gevoelens van de ondernemers over de investeringen, produktie en winst per Kamer.

ERBO is echter niet de enige economische enquête. Het CBS publiceert reeds lang conjunctuurpeilingen. Deze enquêtes verschillen van elkaar: 1. ERBO enquêteert jaarlijks, het CBS drie- en zesmaandelijks; 2. ERBO heeft betrekking op het gehele jaar (ontwikkelings/stroomenquête), het CBS geeft momentopnamen; 3. ERBO is bedrijfstakgericht, het CBS enquêteert alleen de industrie. De resultaten van beide enquêtes zijn daarom onvergelijkbaar; ze kunnen elkaar hoogstens aanvullen. De gevoelens die eruit spreken, komen overigens wel overeen: het bedrijfsleven is zeer somber gestemd.

ERBO geeft duidelijk weer dat 1975 voor het Nederlandse bedrijfsleven een zeer slecht jaar is geweest. Opmerkelijker zijn de voorspellingen voor 1976. Het bedrijfsleven verwacht niet dat in 1976 de bedrijfsresultaten een keer ten goede zullen nemen: het merendeel der bedrijven verwacht een stabilisatie op het niveau van 1975. Deze voorspellingen zijn opmerkelijk aangezien wetenschappelijke analyses uitwijzen dat in 1976 de economie weer de goede kant uitgaat. De vraag dringt zich nu op welke van beide voorspellingen juist is. Hierop is moeilijk een antwoord te geven aangezien ERBO slechts gevoelens signaleert — het middelt intuïties van ondernemers — en geen kwantitatieve bedrijfsresultaten van het bedrijfsleven voorspelt.

Ik vraag mij daarom af of de Kamers van Koophandel de enquête niet beter hadden kunnen overlaten aan het CBS en zich niet hadden moeten toeleggen op het signaleren van kwantitatieve bedrijfsontwikkelingen. Als zij de huidige economische ontwikkeling zeer verontrustend vinden 2), waarom maken ze dan niet meer gebruik van de lokale kennis die zij zeggen te bezitten? De laatste jaren blijkt steeds meer dat er geen doeltreffende industriepolitiek van de grond komt omdat er basisinformatie van de bedrijven ontbreekt. Ondernemingen moeten sluiten omdat ze economische ontwikkelingen te laat signaleren. De Kamers doen er m.i. verstandiger aan kwantitatieve bedrijfsgegevens te vragen in plaats van persoonlijke meningen.

L. Hoffman

1) *Het bedrijfsleven in 1975*, Deel I tekst, Deel II tabellen, Den Haag, 1975.
2) Deel I, blz. 24.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Intuïtie of analyse	109
Column Negen heit de noodklok, door Prof. Dr. A. Peper	111
<i>Prof. Dr. F. van Dam:</i> Halverwege DD II: ontzuivering	112
<i>Prof. Dr. A. van der Zwan:</i> Over de vergroting van de omweg in de productie en de bekorting van de omlooptijd van het in bedrijven geïnvesteerde vermogen (III)	117
Mededelingen	122
<i>Dr. W. T. Kroese:</i> Oude tendensen en nieuwe ontwikkelingen in de internationale textielindustrie 1945-1975 (V)	123
Ingezonden Marxistische economie in het geding, door E. J. Sremel <i>l(ic.)e(con.)</i> , met naschrift van Dr. F. T. Remlev	128
Europa-bladwijzer Economische vooruitzichten van de EG: optimisme gerechtvaardigd?, door Europa Instituut Leiden	129
Boekennieuws Ashok Mitra (ed.): Economic theory and planning. Essays in honour of A. K. Das Gupta, door Drs. A. Kuyvenhoven	131

„Neem één raad aan. Deze: dat gij geen raad aanneemt”, luidt Idee no. 59 van Multatuli. Wij raden u dan ook niet aan de onderstaande bon in te vullen; wij passen wel op.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adreshandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 78,-
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

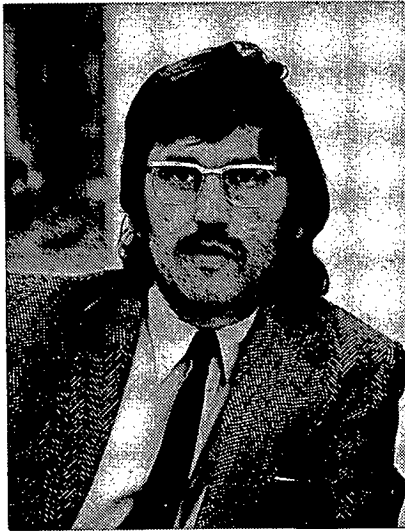
Transport-Economisch Onderzoek

Negen heit de noodklok

De brief van de negen toponderners van 9 januari 1976 heeft nogal wat reacties losgemaakt. Dat is niet verwonderlijk, omdat het ongebruikelijk is dat „captains of industry” zich — via regering en parlement — zo openlijk tot het Nederlandse volk richten. Dat erkennen de Negen ook. „Het is niet gebruikelijk dat een aantal ondernemers, die verantwoordelijkheid dragen voor de leiding van grote, in belangrijke mate voor de export werkende bedrijven, zich gezamenlijk uitlaat over gewichtige nationale vraagstukken”. Aldus de aanhef van de brief.

Het is op zich zelf toe te juichen — welke positie men dan ook inneemt — dat ondernemers zich uitlaten over wat zij als de publieke zaak zien. Men kan daaruit twee conclusies trekken. In de eerste plaats dat de kanalen via welke ondernemers traditioneel hun invloed hebben aangewend kennelijk niet meer bevredigend werken, althans in hun ogen. In de tweede plaats dat nu duidelijk is geworden dat ondernemers, die zich in het algemeen altijd op het standpunt hebben gesteld niets met de politiek te maken te willen hebben, óók politieke figuren zijn. Deze, in het publiek uitgesproken, erkenning is — onafhankelijk van de inhoud van de brief — een winstpunt. Daarmee is één van de vele, door ondernemers gecultiveerde sprookjes van het toneel verdwenen.

Er zijn een paar zaken die — als wij naar de inhoud kijken — opvallen. Daar is in de eerste plaats de toon van de brief. De socioloog Van Heek zou deze toon *patronalistisch* hebben genoemd. Het lijkt er veel op dat de Negen zich persoonlijk verantwoordelijk weten voor de honderdduizenden werknemers en de miljarden aan vermogens die aan hun leiding zijn toevertrouwd. Deze benadering doet nogal oudbakken aan. Nergens blijkt uit de brief dat de Negen zich maar in enigerlei vorm verstaan hebben met de belangen waarvan zij zich de tolk

maken. Uit kranteberichten is al gebleken dat op zijn minst een deel van de werknemers, c.q. hun vertegenwoordigers niet geraadpleegd is 1). Er wordt een eenheid in belang gepostuleerd tussen overheid, werkgevers en werknemers — gesproken wordt over „de nationale zaak” — , zonder dat er maar een spoor van overleg tussen die partijen over *deze zaak* valt te ontwaren. De brief kan worden gezien als het uitoefenen van *economische macht*, zonder dat de betrokkenen over wie die macht wordt uitgeoefend zijn geraadpleegd over de aanwending van die macht 2). Nu kan men zeggen dat dat altijd met macht het geval is, maar daarbij past dan wel de kanttekening dat de geloofwaardigheid van deze machtsuitoefening (en daarmee van de booschap) dubieus wordt. De stelling dat er gesproken kan worden van recht-toe-recht-aan machtsuitoefening wordt nog versterkt door de opmerking van de Negen dat „wat wij te zeggen hebben is niet nieuw”.

Voorts valt het op dat de Negen over een zekerheid beschikken — en dat is misschien het enige nieuwe punt — die anderen die ook verantwoordelijkheid dragen van de vaderlandse economie (nog) niet hebben. Zo wordt met stelligheid beweerd dat aan de huidige recessie een einde zal komen. Dáár ligt het probleem dan ook niet. Het zit veel dieper. Er is de zware last van de sociale voorzieningen, de hoge arbeidskosten, het anti-ondernemersklimaat, nieuwlichterijen als de vermogensaanwasdeling en de personeelsraad, het te grote beslag van de overheidsuitgaven op het nationale inkomen, en het streven naar maatschappijvernieuwing vanuit een „eenzijdige en dogmatische visie”.

Het zou naïef zijn te stellen dat een aantal van de problemen waarvoor de

Nederlandse volkshuishouding staat, niet bestaan. Den Uyl heeft in zijn bekende VPRO-„nieuwjaarsboodschap” daar ook het nodige over gezegd, terwijl minister Duisenberg bij de behandeling van zijn begroting (enkele weken geleden) heeft opgemerkt dat Den Uyl nog maar de helft heeft gezegd van wat hij in zo'n geval aan het Nederlandse volk zou hebben toevertrouwd. Erg veel nieuws lijkt er inderdaad niet te melden. Men kan dus moeilijk volhouden dat de regering blind is voor de problemen en er niets aan zou (willen) doen. Maar de negen toponderners zouden veel van de verdenking dat hun brief een rechtstreekse aanval is op het kabinet-Den Uyl hebben weggenomen wanneer zij — de hand in eigen boezem stekend — nieuwe wegen zouden hebben aangegeven om uit de moeilijkheden te komen. Geen garanties van hun kant dat de door hen bepleite daling van de arbeidskosten ook méér arbeidsplaatsen oplevert, geen ruimte voor het vergroten van de zeggenschap van de werknemers (ook dat is „gezamenlijkheid”), geen begrip voor de noodzaak investeringsbeslissingen te toetsen op hun betekenis voor „de nationale zaak”. Nee, de brief kan ik niet anders zien dan een pleidooi voor het ondernemerschap-oude-stijl terwijl nieuwe tijden al lang zijn ingetreden.

1) *NRC Handelsblad*, 26 januari 1976.

2) Voor een goede definiëring van economische macht verwijs ik naar het interessante artikel van J. van den Doel, Elitisten en pluralisten over economische macht, *Socialisme en Democratie*, jrg. 33, nr. 1, januari 1976, blz. 28 e.v.

Halverwege DD II: ontzuuchtering

PROF. DR. F. VAN DAM*

De ontwikkelingslanden pleiten voor een nieuwe internationale economische orde. Zij verwerpen de huidige, omdat die geconstrueerd is en gemanipuleerd wordt ten behoeve van de belangen van de rijke landen. De ontwikkelingslanden willen daarom veranderingen in de economische relaties tussen de arme en de rijke staten opdat hun economie beter kan floreren. De pogingen om tot nieuwe relaties te komen zijn van oude datum. In de jaren zestig heeft de discussie erover reeds vorm gekregen, met name tijdens de conferenties van de UNCTAD. In 1970 resulteerde dit in de formulering van de VN-ontwikkelingsstrategie voor de periode 1971-1980 (DD II). In 1974 kreeg deze strategie een vervolg in de grote wereldconferenties over het bevolkingsvraagstuk en het voedselvraagstuk, alsmede in de 6e Speciale Zitting van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (6e SAVVN) en in 1975 in de Tweede Zitting van de United Nations Industrial Development Organisation (UNIDO II) en in de 7e Speciale Zitting van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (7e SAVVN).

Een lange geschiedenis dus. Het lijkt de moeite waard om, nu wij op de helft van het tweede ontwikkelingsdecennium zijn, te inventariseren waartoe de discussies en onderhandelingen hebben geleid en welke gevolgtrekkingen daaruit kunnen worden getrokken voor de komende jaren. Zoals uit onderstaande zal blijken lijkt de conclusie onontkoombaar dat de relatie arme-rijke landen aan ontzuuchtering onderhevig is en dat ten gevolge daarvan de ontwikkelingssamenwerking drastische veranderingen ondergaat.

Resultaat onderhandelingen

De ontwikkelingslanden hebben hun wensen ten aanzien van een nieuwe economische orde herhaaldelijk geformuleerd in declaraties en resoluties. Globaal kunnen deze wensen in acht punten worden samengevat.

1. De ontwikkelingslanden gaan gebukt onder een grote schuldenlast die samengesteld is uit commerciële kredieten en leningen die zij van de regeringen van rijke landen hebben gekregen ter financiering van hun ontwikkelingsprogramma's. Voor deze laatste leningen, alsmede voor leningen die uit de koloniale periode stammen, willen zij ontlast worden van de druk van aflossingen en rente. Hun stelling is dat deze leningen zijn aangegaan onder koloniale en semi-koloniale omstandigheden en dat dit een oneigenlijke hypotheek is op hun ontwikkelingsinspanning.

2. De ontwikkelingslanden willen hogere opbrengsten voor hun export. Deze betreffen met name grondstoffen, waarvan de opbrengst kan worden verhoogd door toename van het produkt van exportomvang en prijs. Om dit te bereiken kan prijsverhoging een belangrijk instrument zijn. Het biedt met name een goede mogelijkheid als de afzet van de betreffende produkten prijsongevoelig is dan wel de producenten van de grondstoffen een onevenredig klein deel van de consumentenprijs incasseren. Gedacht kan worden aan grondstoffen als koffie, thee, cacao, olie en een aantal andere mineralen.

3. De ontwikkelingslanden hebben te lijden van kortetermijnfluctuaties in hun exportopbrengsten. Deze fluctuaties kunnen worden verminderd door de prijs van de grondstoffen te stabiliseren of door voor verlaging van opbrengsten compenserende betalingen te geven.

4. De ontwikkelingslanden willen verandering in de internationale arbeidsverdeling. Deze kan liggen in de sfeer van bewerking van grondstoffen, het vervaardigen van industrieproducten en vergroting van het aandeel van de ontwikkelingslanden in het dienstenverkeer.

5. De ontwikkelingslanden willen volledige soevereiniteit over de natuurlijke hulpbronnen en produktiemiddelen binnen hun grenzen, ten einde die zo goed mogelijk in te kunnen passen in hun ontwikkelingsbeleid. In de praktijk betekent dat onverkorte beschikkingsmacht over de grondstoffen die zij voortbrengen en de mogelijkheid van een stringent regime voor of nationalisatie van buitenlandse bedrijven.

6. Voor hun productieprocessen moeten de ontwikkelingslanden de beschikking hebben over wetenschap en techniek. Dit probleem valt uiteen in de voortbrenging en aanpassing van wetenschap en techniek ten behoeve van de ontwikkelingslanden en het vraagstuk van de patentrechten.

7. Als de onder punten 1 tot en met 6 genoemde maatregelen worden genomen zullen een aantal ontwikkelingslanden met tekorten op hun betalingsbalans blijven kampen. In de vorm van financiële overdrachten vragen zij om dekking van die tekorten.

8. De ontwikkelingslanden zoeken naar zekerheden ten aanzien van de voeding van hun bevolking. Op grond daarvan bepleiten zij maatregelen op de internationale voedselmarkten die tot voldoende aanbod en stabiliteit zullen leiden.

Wat is er tot nu toe van de discussies en onderhandelingen over deze wensen van de ontwikkelingslanden, die te zamen de door hun gevraagde nieuwe economische orde beogen, terechtgekomen?

Ad 1. Het schuldenprobleem

Sinds jaar en dag vindt discussie plaats over het probleem van de schulden waaronder de ontwikkelingslanden leiden. Tot nu toe heeft dit niet geresulteerd in algemene

* De auteur is buitengewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

maatregelen om tot verlichting van de situatie te komen. Weliswaar zijn de leningsvoorwaarden verzacht, maar dit betreft alleen de kredieten die de ontwikkelingslanden van de regeringen van de rijke landen ontvangen. Door hun toenemende betalingsbalanstekorten zijn de arme landen gedwongen geweest in grote mate leningen op te nemen uit particuliere bron die in het algemeen hoge rente dragen. Hierdoor is de schuldenlast van de ontwikkelingslanden verder gestegen.

De rijke landen zijn tot nu toe niet bereid tot algemene kwijtschelding van de schulden die voortvloeien uit de leningen. Zij willen niet verder gaan dan een geval-voor-geval-benadering, hetgeen erop neerkomt dat zij pas tot kwijtschelding of uitstel van betaling bereid zijn als het betreffende ontwikkelingsland „failliet” is gegaan.

Ad 2. Hogere exportopbrengsten

Sinds vele jaren heeft het merendeel van de rijke landen zich akkoord verklaard met de wens van de ontwikkelingslanden dat er moet worden gekomen tot verbetering van de „terms of trade”. Onder „terms of trade” wordt de prijsverhouding (ruilvoet) verstaan tussen eindprodukten en grondstoffen. Verbetering van de ruilvoet kan bijv. worden bereikt door overeenkomsten te sluiten die afspraken omvatten inzake de prijzen, de voorraden en de produktie van de betreffende grondstoffen.

Het afgelopen jaar is het begrip indexatie gekomen. Dit betekent een koppeling van de prijzen van grondstoffen aan die van de eindprodukten, hetgeen door de ontwikkelingslanden gewenst wordt om voor de grondstoffenprijzen geen achterstand op te lopen ten opzichte van de inflatoire prijsstijgingen van de eindprodukten.

Opgemerkt dient te worden dat deze indexatie geen verbetering van de ruilvoet inhoudt. Het betekent het fixeren van een bepaalde ruilvoet en het voorkomen van verdere verslechtering. Het is merkwaardig dat de rijke landen zich in het verleden ten opzichte van het begrip verbetering van de ruilvoet minder terughoudend opstelden dan thans ten opzichte van indexatie. Opvallend, omdat verbetering van de ruilvoet de rijke landen geld zal kosten en indexatie een bestaande prijsrelatie bevriest 1).

Ten aanzien van de wens van de ontwikkelingslanden inzake verbetering van de ruilvoet moet worden geconstateerd dat de bereidheid van de rijke landen om de arme landen op dit punt tegemoet te komen is afgenomen. In de Strategie van 1970 werd nog uitdrukkelijk gesproken over een prijspolitiek voor grondstoffen ter verbetering van de exportopbrengsten van ontwikkelingslanden en de noodzaak van het formuleren van principes voor een dergelijke prijspolitiek. Dit is herhaald in de tekst van de 6e SAVVN. In het slotdocument van de 7e SAVVN komt het begrip prijspolitiek niet meer ter sprake.

Ad 3. Stabilisatie exportopbrengsten

Sinds vele jaren wordt gesproken over de mogelijkheid van het sluiten van grondstoffenovereenkomsten ter verbetering van de ruilvoet (zie punt 2) en/of stabilisering van de grondstoffenprijzen en daardoor van de exportopbrengsten. De huidige tendens is om de stabilisatie van exportopbrengsten niet via ingrepen in de prijzen te bereiken, maar de oplossing te zoeken in compensatoire financiering.

Ruim 12 jaar bestaat in het kader van het IMF een systeem van dergelijke compensatoire financiering. In 1973 is door de lidstaten van het IMF besloten om te onderzoeken in hoeverre het bestaande systeem kan en dient te worden uitgebreid. Door de staf van het IMF is naar aanleiding daarvan een nota opgesteld die sindsdien bediscussieerd is. Binnenkort zal een definitieve nota aan de lidstaten worden voorgelegd met een voorstel tot uitbreiding van het bestaande systeem.

Stabilisering van de exportinkomsten van de ontwikkelingslanden is voor zowel de ontwikkelingslanden zelf als de rijke landen van belang. Voor de ontwikkelingslanden betekent het een stabiele inkomstenstroom aan deviezen waardoor de ontwikkelingsplannen ononderbroken kunnen worden gerealiseerd. Voor de rijke landen betekent het dat de ontwikkelingslanden een constante koopkracht op de markten van de geïndustrialiseerde staten uitoefenen hetgeen stabiliserend is voor hun export.

Momenteel liggen drie beslissingen ter tafel. Ten eerste een principebesluit van de ontwikkelingslanden om binnen eigen kring tot vorming van buffervoorraden te komen voor een aantal belangrijke grondstoffen. Deze buffervoorraden zijn bedoeld om prijsstabilisatie en eventueel prijsverhoging te bevorderen. In de tweede plaats heeft de UNCTAD besloten om te onderzoeken of een dergelijk schema door rijke en arme landen gezamenlijk kan worden opgezet. Dit schema is tot nu toe weinig duidelijk uitgewerkt en zal, naar het zich laat aanzien, niet op prijsverhoging zijn gericht. In de derde plaats is er het beginselbesluit van de 7e SAVVN om het compensatoire systeem van het IMF aanzienlijk uit te breiden. Met name door de Verenigde Staten zijn voorstellen gedaan die aansluiten op de genoemde discussie binnen het IMF en die tot expansie van het compensatoire mechanisme kunnen leiden. De 7e SAVVN heeft voor dit onderwerp een katalyserende rol vervuld, hoewel gelijke besluitvorming door het IMF op korte termijn was te verwachten.

Ad 4. Nieuwe internationale arbeidsverdeling

Door de ontwikkelingslanden wordt ervoor gepleit dat zij hun grondstoffen in een grotere staat van bewerking kunnen verkopen, dat zij tot industrialisatie kunnen overgaan en dat zij een groter aandeel van het internationale dienstenverkeer in handen krijgen, met name de scheepvaart. Deze verschuivingen in de internationale arbeidsverdeling kunnen alleen tot stand komen, als er veranderingen optreden in de voorwaarden van de internationale handel en als de benodigde produktie in de ontwikkelingslanden tot stand komt.

Ten aanzien van handel kan worden opgemerkt dat tot nu toe de ontwikkelingslanden belemmeringen ondervinden bij het bewerken van grondstoffen, omdat op half- en eindfabrikaten hogere invoerrechten worden geheven dan op onbewerkte grondstoffen. Het enige jaren geleden ingestelde systeem van algemene tariefpreferenties biedt voor dit probleem enig soelaas, zij het dat de reikwijdte ervan zeer beperkt is door de binding aan vroegere handelsvolumes en door ingebouwde ontsappingsclausules.

In het kader van het GATT vinden sinds geruime tijd onderhandelingen plaats over verdere tariefafbraak en uitbouw van het algemeen preferentiële systeem. UNIDO II en de 7e SAVVN hebben op dit punt weinig nieuws opgeleverd, behalve de toezegging van de Verenigde Staten mee te zullen gaan doen aan het algemeen preferentiële systeem. Hiertegenover staat dat de EG niet bereid is uitbreiding van het systeem te overwegen.

Ten aanzien van de produktie kan worden opgemerkt dat tijdens de 7e SAVVN belangrijke initiatieven van de Verenigde Staten ter tafel zijn gekomen om tot financiering van produktie in de ontwikkelingslanden te komen. De Verenigde Staten heeft voorgesteld deze financiering te laten plaatsvinden door mobilisatie van particulier kapitaal onder dekking van kapitaalsuitbreiding en garantiefondsvorming door de International Finance Corporation (IFC).

Het valt in dit stadium moeilijk te overzien hoe de ontwikkelingslanden tegenover deze voorstellen zullen staan. Het is

1) In de resolutie van de 6e SAVVN is het beginsel van de indexatie aanvaard in de formulering van een relatie tussen prijzen van grondstoffen en eindprodukten. In het slotdocument van de 7e SAVVN wordt alleen gesproken over verdere bestudering van indexatie en wordt het als een „open optie” bestempeld.

duidelijk dat zij gezien moeten worden in één context met de Amerikaanse plannen om tot maatregelen te komen ter verhoging van de grondstoffenproductie door de ontwikkelingslanden onder conditie van het vrijlaten van de markten (dus geen prijsfixatie of verhoging) en een „verbod” om aanbodbeperking toe te passen. Of dit voor de ontwikkelingslanden aantrekkelijk is, hangt af van de vragen die onder het volgende punt worden behandeld, namelijk in hoeverre zij deze productie onder controle kunnen houden en in hoeverre zij in de vruchten ervan kunnen delen.

Op het punt van grotere participatie van de ontwikkelingslanden in het dienstenverkeer is tot nu toe weinig wezenlijke vooruitgang geboekt.

Ad 5. Soevereiniteit nationale hulpbronnen en produktiemiddelen

Door de ontwikkelingslanden wordt onvoorwaardelijke soevereiniteit geclaimd over de natuurlijke hulpbronnen die zij bezitten. De rijke landen zijn bereid die soevereiniteit te erkennen, mits de ontwikkelingslanden zich verplichten de betreffende grondstoffen in voor de rijke landen benodigde hoeveelheden te leveren. Tegelijkertijd zijn de rijke landen niet bereid om voor deze grondstoffen een hogere prijs te betalen. Zolang dit zo is zijn de ontwikkelingslanden niet bereid een leveringsplicht op zich te nemen.

Ten einde greep op hun eigen economische ontwikkeling te krijgen claimen de ontwikkelingslanden het recht van nationalisatie van buitenlandse bedrijven. De rijke landen hebben het recht op nationalisatie erkend, mits zulks op basis van internationale arbitrage geschiedt.

De ontwikkelingslanden wijzen internationale arbitrage af. Het gaat hierbij om een fundamenteel verschil van mening. De ontwikkelingslanden willen de onteigening laten plaatsvinden op basis van nationale normen, die bij de waardebeoordeling van de te nationaliseren bedrijven de winstoverboekingen naar de investerende landen in voorgaande jaren betrekken. Internationale arbitrage zal in een meer eigendomsrechtelijke benadering resulteren waarbij de waarde van het bedrijf wordt gesteld op de formele boekwaarde op het moment van onteigening.

De ontwikkelingslanden zitten in een moeilijk parket. Enerzijds wensen zij de beschikkingsmacht over de natuurlijke hulpbronnen en produktiemiddelen binnen hun grenzen te versterken. Anderzijds vinden zij de condities die de rijke landen stellen onacceptabel, terwijl zij zich niet kunnen permitteren dat de betreffende ondernemingen hun werkzaamheden stoppen, gegeven de schade die daardoor aan hun economie zal worden toegebracht. Pogingen van de ontwikkelingslanden om het doen en laten van de multinationale ondernemingen via het stellen van voorwaarden beter onder controle te krijgen hebben weinig resultaat opgeleverd. Een werkelijke oplossing zal alleen kunnen worden bereikt als de rijke landen bereid zijn meer voor de produkten uit de ontwikkelingslanden te betalen en bovendien de ontwikkelingslanden en de rijke landen gezamenlijk tot wederzijds aanvaardbare normen voor beheer en onteigening komen.

Geconstateerd moet worden dat ten aanzien van deze vraagstukken geen vooruitgang is geboekt. In tegendeel, de verminderde bereidheid om hogere prijzen te betalen lijkt de onoplosbaarheid te hebben vergroot.

Ad 6. Wetenschap en technologie

Het debat over dit onderwerp beperkt zich meestal tot vraagstukken van aanpassing van wetenschap en technologie aan de situatie in de ontwikkelingslanden, het organiseren van research en het zoeken naar media en voorlichtingsinstrumenten om toepassing van nieuwe wetenschap en techniek te bevorderen.

De zakelijke kant, namelijk het bestaande wereldwijde systeem van patentrechten, komt meestal nauwelijks ter sprake. Toch is dit het punt waarop een aanpassing van de eco-

nomische orde noodzakelijk en mogelijk is. De andere vraagstukken van kwesties van organisatie en van beleidsvoering, maar tasten veel minder actuele economische rechten en verworvenheden aan.

Geconstateerd moet worden dat tot nu toe geen werkelijke vooruitgang is gemaakt op het punt van verandering van het systeem van patentrecht.

Ad 7. Financiering betalingsbalanstekorten

Als alle maatregelen worden genomen zoals die onder punt 1 tot en met punt 6 zijn genoemd, zal een groot aantal ontwikkelingslanden blijven kampen met betalingsbalanstekorten. Ten aanzien van dit vraagstuk doen zich een aantal tendensen voor.

In de eerste plaats is er een toenemende differentiëring in categorieën ontwikkelingslanden. Met name van belang is de invoering van de rubriek „least developed countries” en de rubriek „most severely affected countries”, zijnde de ontwikkelingslanden die het meeste te kampen hebben van de nadelige gevolgen van de oliecrisis. Dit indelen in categorieën van ontwikkelingslanden gaat gepaard met het stellen van specifieke taakstellingen voor de samenwerking met de landen uit elk van deze categorieën.

Een tweede tendens is dat onderkend wordt dat een aantal ontwikkelingslanden in staat moet worden geacht en/of erin slaagt om zich zonder verdere hulp van buitenaf te ontwikkelen. Zo is er een toenemende geneigdheid om te stellen dat de Latijns-Amerikaanse landen geen additionele bijstand behoeven, omdat voldoende kapitaal in deze landen beschikbaar is. Door interne herverdeling zou kunnen worden bereikt dat het ontwikkelingsproces adequaat wordt gefinancierd. Een ander beeld geven de Oostaziatische landen die, hoewel veel kapitaal armer, er door effectieve aanwending van de beschikbare middelen in slagen tot een bevredigend ontwikkelingstempo te komen. Voorbeelden zijn de Volksrepubliek China, Noord- en Zuid-Korea, Taiwan, Noord- en Zuid-Vietnam, Maleisië en Hong Kong. Afrika en Zuid-Azië blijven grote tekorten vertonen en lijken voorsnog niet in staat te zijn zonder hulp van buitenaf een ontwikkelingsproces te financieren. Naar bevolkingstallen bezien ligt het grote ontwikkelingsprobleem primair in Zuid-Azië: daar wonen rond zesmaal zoveel hulpbehoevenden als in Afrika.

Een derde tendens is dat de bestaande hulpverleningsrelatie waarbij de ontwikkelingslanden vragen en de rijke landen al dan niet geven minder aanvaardbaar wordt bevonden. Zo is tijdens de 7e SAVVN door de Verenigde Staten gesteld dat deze vorm van ontwikkelingssamenwerking meer acceptabel is en dat naar andere wegen moet worden gezocht 2).

Die andere wegen kunnen zijn een meer probleemgerichte financiering, zoals bijv. de financiering van grondstoffenproductie en de bewerking die genoemd werd onder punt 4, de landbouwfianciering die onder punt 8 wordt besproken en de onder punt 3 genoemde uitbreiding van het systeem van compensatoire financiering. Nog andere wegen zijn de voortzetting van de projectfinanciering door multilaterale instituten zoals de Bank en de IDA, het versterken van speciale fondsen voor de minst-ontwikkelde landen en door de oliecrisis meest getroffen landen, een schuldenregeling zoals onder punt 1 besproken of het ontwikkelen van automatische mechanismen die leiden tot een permanente stroom van middelen naar de ontwikkelingslanden toe. Een voorbeeld van dit laatste is de z.g. „link”, dat wil zeggen dat aan geldcreatie een eerste gebruiksrecht door de ontwikkelingslanden wordt verbonden. Dit kan in een belangrijke stroom van middelen resulteren als in de toekomst, zoals in beginsel door het IMF is besloten, de geldcreatie voor een groter deel uit SDR's gaat bestaan in plaats van nationale middelen. Een andere denk-

2) Toespraak Dr. H. Kissinger (uitgesproken door Ambassadeur Moynihan) tijdens de 7e Speciale Zitting van de VN, New York, 1 september 1975.

bare bron is de opbrengst van de grondstoffen die in de oëcenen worden gewonnen.

In het licht van deze ontwikkelingen is er een afnemende bereidheid van de rijke landen om een gekwantificeerde en tijdgebonden taakstelling voor ontwikkelingshulp te blijven aanvaarden, zoals die in 1970 in de Ontwikkelingsstrategie is geformuleerd. Tijdens de 7e SAVVN is de aarzeling te dien aanzien duidelijk gebleken; de realisatiedatum voor de 0,7%-taakstelling, zoals vastgelegd in de Strategie, werd verlegd van 1975 naar 1980.

Er ligt hier een kolossaal probleem. Tot nu toe ziet het er namelijk naar uit dat de totale overdrachten, die langs de alternatieve wegen zullen gaan, bij lange na niet de groeiende betalingsbalanstekorten van de ontwikkelingslanden zullen dekken. Wellicht zal de oplossing moeten worden gezocht in een scherper indelen van de ontwikkelingslanden in categorieën die wel en niet hulp behoeven.

Ad 8. Voedselzekerheid

De wereldvoedselmarkten, met name de graanmarkten, vertonen een kwetsbaar evenwicht. Dit heeft tot gevolg dat grote aankopen, zoals die bijv. in de afgelopen jaren zijn gedaan door Rusland en China, tot scherpe prijsfluctuaties leiden. Deze labiliteit van de voedselmarkt is versterkt door het structureel importeur worden van de ontwikkelingslanden.

Voor arm en rijk is deze toestand onbevredigend. Scherp oplopende voedselprijzen betekenen dat de ontwikkelingslanden onvoldoende kunnen importeren om hun behoeften te dekken. Voor de rijke landen betekenen de oplopende prijzen een inflatoire druk die pogingen om de inflatie te beteugelen doorkruist.

Tijdens de Wereldvoedselconferentie, die eind 1974 werd gehouden, zijn een aantal besluiten genomen om aan deze situatie een eind te maken. Die besluiten zijn van drieërlei aard:

- a. het aanleggen van buffervorraden van granen waardoor aan plotselinge veranderingen in vraag en aanbod het hoofd kan worden geboden;
- b. vergroting van de voedselhulp aan de ontwikkelingslanden ten einde een mate van zekerheid in de voedselvoorziening van deze landen te brengen;
- c. de oprichting van het International Fund of Agricultural Development (IFAD) ter financiering van de vergroting van de voedselproductie in de arme landen.

Met deze principebesluiten is door de Wereldvoedselconferentie een basis gelegd om de problemen waarvoor arm en rijk ten aanzien van het voedselvraagstuk staan tot hanteerbare proporties terug te brengen. Tijdens de 7e SAVVN zijn deze beginselbesluiten als het ware herbevestigd; nodig was dat niet, maar de herbevestiging geeft uitdrukking aan continuïteit in de wilsovereenkomst die tijdens de Wereldvoedselconferentie tot stand kwam.

Conclusie

Overzien wij de bovengenoemde terreinen van overleg en onderhandeling dan valt op dat, terwijl vroeger het accent lag op onderwerpen die primair gericht waren op rechtsteekse overdracht van rijk naar arm (hulp, hogere grondstoffenprijzen), thans het accent op vraagstukken ligt waar arm en rijk parallelle belangen hebben. De ruimte hiervoor is ontstaan doordat de rijke landen, in tegenstelling tot voor enige tijd, problemen hebben die in samenwerking met de ontwikkelingslanden kunnen worden opgelost (energie tekort, grondstoffentekort, inflatie, recessie). Op basis van de gezamenlijkheid van belangen zijn besluiten genomen of te verwachten ten aanzien van:

- A. uitbreiding van de compensatoire financiering (voordeel voor de ontwikkelingslanden: veilig stellen van de deviezeninkomsten waardoor de ontwikkelingsprogramma's ongestoord kunnen worden uitgevoerd, voordeel voor de rijke landen: vaste afzetmarkten);

- B. financiering van grondstoffenwinning en bewerking, onder andere door vergroting van het kapitaal van de IFC en het creëren van een Investment Trust Fund (deze vergroting van de grondstoffenproductie is van belang voor rijk en arm als resp. voorziening in behoeften en bron van inkomsten; duidelijk is dat hier grote risico's voor de arme landen liggen, omdat overvloedige productie tot prijsdaling zal leiden en omdat de rijke landen onbeperkte levering eisen alsook het achterwege laten van prijsfixatie);
- C. stabilisatiemaatregelen voor de voedselmarkten zoals die zijn neergelegd in de trits van grotere voedselhulp, buffervorraden en financiering van productie (voordeel voor de ontwikkelingslanden: voldoende aanbod; voordeel voor de rijke landen: wegvallen van deel van inflatoire druk);
- D. het instellen van fondsen voor specifieke problemen en groepen ontwikkelingslanden (voordeel voor de rijke landen: het verlost worden van omvangrijke en gecompliceerde bilaterale hulpverlening; voordeel voor de ontwikkelingslanden: het financieren van tekorten hetgeen te meer nodig is nu de bilaterale hulp van de rijke landen afneemt.

Bovenstaande accentverlegging in de ontwikkelingssamenwerking duidt erop dat steeds meer de samenwerkingsvormen worden losgelaten die neerkomen op eenzijdige, bilaterale overdrachten en dat steeds meer getendeerd wordt naar samenwerking voor problemen waar parallelle belangen liggen. De resterende financiering van betalingsbalanstekorten — voor zover die plaatsvindt — wordt geneutraliseerd via fondsen die op specifieke groepen landen gericht zijn.

De vraag hoe deze verschuiving is te verklaren. De oorzaak lijkt te liggen in een fundamentele verandering die is opgetreden in de relatie tussen arme en rijke landen 3). Het beeld van enerzijds afhankelijke, hulpvragende ontwikkelingslanden en anderzijds semikoloniserende, hulpgevende geïndustrialiseerde landen, is verdwijnende. Er ontstaat een nieuwe situatie waarbij de wereld zich hergroepeert in individuele landen en groepen landen die pogen in toenemende mate vrij tegenover elkaar te staan. Dit gaat gepaard met een geleidelijk vervagen van de traditionele hulpverleningsrelaties.

De oorzaken van deze verandering zijn velerlei. Zo heeft de voltooiing van de dekolonisatie met de daarbij behorende beëindiging van emoties en conflicten tussen de rijke en de arme landen een verzakelijking van hun betrekkingen tot gevolg gehad. Hetzelfde geldt voor de „self-reliance”-politiek van de ontwikkelingslanden die inhoudt dat deze landen zelf de doeleinden en middelen van hun maatschappelijke en economische ontwikkeling bepalen. Een dergelijke politiek leidt tot een kritische houding tegenover de geïndustrialiseerde landen en tot een poging om andere voorwaarden te stellen voor of, als dat niet gelukt, onafhankelijker te worden van investeringen door en handel met deze landen.

Door groepsvorming hebben de ontwikkelingslanden aan hun „self-reliance”-beleid kracht bijgezet. Voorbeelden van dergelijke groepsvorming zijn de „Groep van ongebonden landen”, die zich oorspronkelijk met politieke vraagstukken bezighield, maar die zich nu primair op economische problemen concentreert, het kartel van de olie-exporterende staten en het voornemen van een aantal Latijns-Amerikaanse landen om tot economische frontvorming tegenover de rijke landen te komen. Deze groepsvorming door de ontwikkelingslanden gaat gepaard met concrete economische acties. Voorbeelden hiervan zijn de verhoging van de olieprijs en het plan tot het aanleggen van buffervorraden van grondstoffen.

Aan de zijde van de rijke landen hebben zich een aantal ontwikkelingen voltrokken die tot distantie ten aanzien van de traditionele, eenzijdige hulpverlening hebben geleid. Voorbeelden hiervan zijn de chronische inflatie, de energiecrisis

3) F. van Dam, *Ontnuchtering van de relatie arme-rijke landen*, Den Haag, 28 augustus 1975.

Ekoonoom

Het Economisch Bureau van de Amro Bank analyseert en prognosticeert binnen- en buitenlandse monetaire en economische ontwikkelingen. Het bureau bestaat uit 3 afdelingen, waaronder een afdeling Bedrijfstakonderzoek, waar 4 ekonomen werkzaam zijn.

Voor deze afdeling zoeken wij een ekonoom, die zich gaat bezighouden met nationaal en internationaal sektoronderzoek.

De daarvoor noodzakelijke gegevens worden verkregen uit openbare publikaties en intern materiaal, en door middel van kontakten met vertegenwoordigers van brancheverenigingen, nederlandse en buitenlandse wetenschappelijke instellingen en vele afdelingen binnen de Amro Bank.

De resultaten van de analyses, die gedeeltelijk op eigen initiatief worden gemaakt, worden vastgelegd in beknopte rapporten.

Een goede vervulling van deze functie vereist:

- een afgeronde doktoraal studie economie
- vlotte mondelinge en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid
- goede beheersing van de engelse taal.

Ervaring in een soortgelijke functie strekt tot aanbeveling. Na enige jaren goed funktioneren zijn er gunstige doorgroei-mogelijkheden.

Een psychologisch onderzoek is een onderdeel van de selectieprocedure.

Indien u belangstelling heeft voor deze functie in Amsterdam-Centrum, kunt u voor nadere informatie of voor het maken van een afspraak kontakt opnemen met de heer H. J. van Aartsen, tel. 020 - 28 39 34. Uw schriftelijke sollicitatie kunt u sturen naar de Amro Bank, afdeling Personeelvoorziening, Herengracht 586, Amsterdam.

 amro bank

76 4560

met de daarbij behorende betalingsbalanstekorten, de schaarste aan grondstoffen en de noodzaak om toelevering ervan veilig te stellen en de economische recessie waarmee de Atlantische landen te kampen hebben. Tegelijkertijd zijn dit de problemen die de rijke landen thans — althans ten dele — met de ontwikkelingslanden gezamenlijk trachten op te lossen. Dit laatste overigens niet uit vrije wil, maar alleen als de omstandigheden daartoe dwingen; zie de op zelfvoorziening gerichte energiepolitiek van de OECD-landen sinds de oliecrisis.

De gewijzigde situatie kan worden afgelezen uit de veranderingen die de ontwikkelingssamenwerking reeds ondergaan heeft. Twee hoofdelementen van deze samenwerking zijn de bereidheid van de ontwikkelde landen om aan de arme landen hulp te geven en om meer voor de export van deze landen te betalen. Geconstateerd kan worden dat de omvang van de hulp, uitgedrukt in het nationale inkomen van de rijke landen, daalt van 0,5% in 1963 via 0,3% in 1973 naar, volgens prognoses van de Wereldbank, 0,25% in 1980 en dat de bereidheid van de ontwikkelde landen om hogere prijzen voor exportprodukten van de arme landen te betalen afneemt.

Deze ontzuivering van de relatie tussen arme en rijke landen betekent dat probleemstellingen en onderhandelingen die deze nieuwe situatie niet als uitgangspunt nemen weinig perspectief bieden. Daarom bestaat er weinig kans dat traditionele discussiepunten, zoals bijvoorbeeld omvang van de hulp, hogere grondstoffenprijzen en vervallen van patenrechten tot positieve oplossingen komen. Anderzijds lijken onderwerpen die een parallel belang betreffen, zoals genoemd onder A t/m D, een goede kans op resultaat te maken.

In de toekomst zal het erom gaan andere thematisering voor het contact tussen arme en rijke landen te vinden en op basis daarvan tot werkzame relaties te komen. In die nieuwe thematisering moet de nieuwe verhouding tot uitdrukking worden gebracht. Het bestaande dubbelthema van confrontatie en solidariteit blijkt niet meer vruchtbaar te zijn. Met deze nieuwe thematisering moet nog een aanvang worden gemaakt. Tot nu toe is niet veel meer bereikt dan het betrekken van uitgangsstellingen. Braziliaanse pogingen om „collective economic security” tot centraal thema te verheffen, hebben destijds weinig succes gehad. Toch verdient dit idee meer aan-

Over de vergroting van de omweg in de produktie en de bekorting van de omlooptijd van het in bedrijven geïnvesteerde vermogen (III) *

PROF. DR. A. VAN DER ZWAN

4. Economische betekenis

Er zijn verschillende kaders waarin aangegeven kan worden wat nu de economische betekenis is van de ontwikkelingen die we in de vorige paragraaf geschetst hebben. Voor deze interpretatie willen we terugrijpen op de ideeën die in daaraanvoorafgaande uiteenzettingen naar voren zijn gebracht.

In meest algemene zin zouden we kunnen opmerken dat de verschijnselen passen in de theorie van Smith. De periode volgend op het naoorlogse herstel (1950-1962) zou dan gekarakteriseerd kunnen worden als één waarin het accent op de vormingsvorming heeft gelegen, terwijl de erop volgende periode (1963-1973) in het teken geplaatst kan worden van de kapitaalintensivering, stijging van de reële arbeidskosten en daling van de bedrijfsrendementen. Smith volgend, zouden we in deze karakterisering het argument kunnen betrekken dat aan de marktvergroting grenzen zijn gesteld en wel op grond van de distributiekosten. Waren het in Smith' tijd de kosten van de fysieke distributie die de kostprijzdaling door vergroting in de produktie te niet deden, in onze tijd zijn dat de kosten van promotie. De belichting van de andere kant van deze zelfde zaak zou ons in de buurt van Julius Wolf kunnen brengen, want kennelijk is het zo dat de kostprijzdalingen in de produktie gaandeweg aan scherpte hebben ingeboet. In hoeverre zich hier de technisch-economische wetmatigheden

van Wolf hebben doen gevoelen, is niet eenvoudig uit te maken, want de mogelijkheden van kostprijzdaling worden immers niet alleen door technisch-economische factoren bepaald, maar ook door interne en externe bedrijfsorganisatie. Rationalisering, normalisering en planmatigheid in de produktie hebben onder druk van de markt plaats moeten maken, uit hoofde waarvan ook in de sfeer van de produktie ondoelmatigheden zijn gaan optreden. We kunnen de oorzaak van de huidige problematiek derhalve ook plaatsen in het dynamische schema van Clark. De voortdurende verbetering in de produktiemethoden en de uitschakeling van de minder door de meer efficiënte bedrijven lijken in tegenstelling tot wat Clark veronderstelde, allermindst gewaarborgd in een markteconomie. In de fase van ontwikkeling die Hotchkiss en anderen hebben omschreven als de „merchandising era”, lijken allocatieve deficiënties eerder het beeld te bepalen dan de allocatieve efficiency.

In welke opzichten wijkt onze beschouwingswijze nu af van de macro-economische zienswijze zoals die door Den Hartog en Tjan (42) op het recente verloop in de produktie-structuur is gegeven? Wij willen daarbij voorop stellen dat hun conclusie dat de reële arbeidskosten de afgelopen jaren te sterk gestegen zijn door onze beschouwingen niet wordt aangetast. Het belangrijkste is daarmee evenwel niet gezegd, het gaat hier om een vrijwel onmiskenbaar feit. De sleutelvraag luidt natuurlijk of uit deze vaststelling mag worden afgeleid dat van een redressering van het reële arbeidskostenverloop een economisch herstel, dat is een vergroting van de investeringen, verwacht kan worden. Voor de beantwoording van die vraag is het niet onverschillig welk het economisch mechanisme is dat men als onderliggende determinant van de te sterk gestegen reële arbeidskosten beschouwt.

Uit de aarde van hun macro-economische modellering moeten Den Hartog en Tjan het centrale verschijnsel van de scrapping situeren in de sfeer van de produktie en de arbeidskosten. Machines die geringere hoeveelheden arbeid binden, verdringen machines met een grotere binding van arbeid. Maar de voorstelling alsof dit verdringingsproces zich geheel buiten de afzetmarkt om zou afspelen is zeer arbitrair. We behoeven slechts acht te slaan op drie omvangrijke industriële ontmantelingen die zich onder onze rook voltrekken: Philips-computers, Enka-kunstvezels en Shell-kerncentrales, om te weten dat die niet noodzakelijkerwijze juist is. Een matiging van de arbeidskostenstijging is voor deze concrete vraagstukken volstrekt irrelevant. De investeringen die door deze bedrij-

dacht dan het kreeg, zoals uit het verloop van de 7e SAVVN bleek.

Naschrift

Bovenstaande tekst werd eind september 1975 geschreven. Sindsdien is er weinig gebeurd. De eindtekst van de 7e SAVVN, die met algemene stemmen werd aangenomen (door concessies van de ontwikkelingslanden), is inmiddels aan de orde geweest in de EG en de OECD. Geconstateerd moet worden dat in beide gevallen weinig of geen bereidheid tot realisatie van de genomen besluiten bleek te bestaan. De hoop van de ontwikkelingslanden is nu op de wereld-energie-dialoog gevestigd, maar de slaptte op de oliemarkt heeft de arme landen intussen van hun belangrijkste wapen beroofd. De ontuchtering speelt ook de oprichting van het IFAD parten. Tijdens een recente „pledging-conference” stelden de grote donor-landen harde eisen inzake gewogen stemrecht in het beheer. Ook hier verzakelijking: het tijdperk „one-country-one vote” lijkt definitief ten einde.

F. van Dam

* De delen I en II verschenen in *ESB* van resp. 21 en 28 januari jl. 42) H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investerings, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, Centraal Planbureau, Occasional Papers, No. 2/1974.

ven in de genoemde richtingen zijn ondernomen, konden op de afzetmarkt geen honorering vinden. Dat betekent overigens niet dat er geen industriële ontmanteling volgens de schets van Den Hartog en Tjan zou plaatsvinden, maar het is de vraag of die voor het totaal van de bedrijfsinvesteringen van doorslaggevende betekenis te beschouwen zijn. Verreweg het grootste aandeel in de verdringing wordt ingenomen door in de afzetmarkt afgedwongen scrapping, waarin de arbeidskosten wel een rol spelen, maar lang niet altijd domineren. Dit geldt zelfs voor bedrijfstakken als de textiel, schoenen e.d., waarin het missen van mode-trends e.d. zeker zo belangrijk geacht moet worden als de arbeidskostenontwikkeling.

Ten einde de verschilpunten op een meer systematische wijze naar voren te laten komen, willen wij twee vragen onder ogen zien.

1. Mag van een terughoudendheid bij de beloning van arbeid een verbetering van het kapitaalinkomen verwacht worden?
2. Zullen de investeringen aantrekken en zal daarmee de werkgelegenheid verbeteren indien de arbeidsinkomensquote van bedrijven de door velen als gewenst beschouwde omvang zal aannemen?

In die beide vragen zijn met opzet verwachtingen begrepen die in de opvatting van beheersing van de arbeidskosten een beslissende rol spelen. Op twee niveaus dient er volgens die opvatting *ruimte* te worden geschapen: ruimte voor een vergroting van het kapitaalinkomen door een beperking van het arbeidsinkomen via de arbeidskosten; ruimte voor investeringen die voor een belangrijk deel steunen op financiering uit het kapitaalinkomen en daarvan op zijn minst via een winstverwachting afhankelijk zijn. Vanuit onze zienswijze laten zich deze verwachtingen vragenderwijs aldus beoordelen: Wettigt de constellatie op de afzetmarkten deze verwachtingen? Op zijn minst zijn de volgende contraire tendenties aanwijsbaar.

● Ons industriële apparaat zit ingeklemd in een systeem van markten. De arbeidsmarkt maakt daarvan als één van de inzetmarkten deel uit, evenals de afzetmarkt, waarop de prijsvorming plaatsvindt, niet met de finale afnemers, maar met intermediaire afnemers, de handel. Verlichting van de druk van de arbeidskosten zal zich voor het industriële apparaat slechts kunnen vertalen in een verbetering van het kapitaalinkomen voor zover zij in de prijsvorming op haar afzetmarkten een vuist kan maken. Voor vele markten is dat klaarblijkelijk niet het geval. Veeleer mag men hier dan ook verwachten dat een vergrote ruimte ten offer valt aan de zuigkracht van de dienstensector. In die dienstensector wordt een vergroting van de toegevoegde waarde — overdreven gezegd, maar qua tendentie o.i. juist — omgezet in arbeidsinkomen. Per saldo zou er dan voor de sector bedrijven geen verbetering van het kapitaalinkomen resulteren uit een bevestiging van de arbeidskostenstijging.

● Eerder 43) hebben wij gewezen op het gevaar van contractie dat dreigt bij een aanpak die bij voorrang de arbeidskosten aangrijpt voor een beheersing van het economisch krachtenveld. Bij alle terughoudendheid die vanwege de enorme inzet van dit vraagstuk op zijn plaats is, dient toch gewezen te worden op de ontwikkeling in de Verenigde Staten gedurende de jaren dertig. Het (reële) rendement op geïnvesteerd vermogen in de industrie is in de VS reeds in het jaar 1934 boven het nulpunt uitgerezen, om daarna snel te stijgen naar een niveau tussen 6 en 12%, waarop de recessie van 1937/1938 nog slechts een inbreuk van korte duur heeft weten te maken. Niettemin heeft het tot in de oorlogsjaren geduurd alvorens de investeringen en de bestedingen zich hebben hersteld 44). Indien men hieraan een conclusie wil verbinden, dan toch wel deze: van een herstel van de bedrijfsrendementen valt niet onder alle omstandigheden een herstel van de investeringen te verwachten.

Investeringen veronderstellen een marktconstellatie die perspectieven biedt, op zijn minst uitzicht op een dekking

van kosten, waaronder de kosten van kapitaal. Door een hoog opgeschroefd investeringsniveau zijn deze kapitaalkosten zowel in de vorm van de afschrijvingscomponent als in de vorm van de interestcomponent op tal van markten sterk opgelopen. Terwijl de markten waarop deze investeringen gericht zijn onvoldoende opnemingsvermogen en/of een ongunstige prijsverloop vertonen.

Vele ondernemingen worden dan ook gesteld voor de weinig benijdenswaardige keuze uit twee alternatieven. De kapitaalkosten omlaag te brengen door de economische levensduur van de kapitaalgoederen te verlengen in plaats van zich uit bepaalde markten terug te trekken en investeringen te plegen in andere of nieuwe markten. Het eerste is bedrijfs-economisch slechts verantwoord indien er uitzicht bestaat op een meer evenwichtige verhouding tussen productiecapaciteit en marktopnemingsvermogen, hetgeen onder de gegeven omstandigheden synoniem is met het stoppen of zelfs terugdringen van het proces „grading- en trading-up”. De reële mogelijkheden daartoe zijn weer afhankelijk van de concurrentieverhoudingen op de markt en van verschillen in kostenstructuur tussen de aanbieders. Het tweede alternatief valt of staat met de mogelijkheid om de sterk toenemende kapitaalkosten, incl. de kapitaalkosten die ontstaan uit hoofde van een versnelde amortisatie, goed te maken bij herallocatie. In het algemeen moet men die mogelijkheden toch beperkt achten, want in deze handelswijze ligt voor een goed deel de oorzaak van de kwaal, die bij dit alternatief tot remedie zou worden verheven. Meer specifiek zal men bij het afwegen van de vóórs en tegens toch ook de kansen op navolging en rivaliteit van de zijde van mededingers moeten inwegen. Het is niet denkbeeldig dat men binnen de kortste tijd ook op nieuwe markten met de verschijnselen geconfronteerd zal worden die men hoopte te ontvluchten. Hoeveel ondernemingen hebben als gevolg van deze omstandigheid het betreden van „groeiemarkten” niet moeten bekopen met omvangrijke verliezen?

Beide alternatieven zijn wat hun vooruitzichten betreft sterk afhankelijk van de omvang van de totale bestedingen op macro-niveau (en wat ons land betreft zeker ook van de wereldhandel) en wel te meer naargelang ze daarin een meer perifere plaats innemen. Voor nieuwe markten zal veelal gelden dat het om perifere bestedingen gaat en dat ze eerst een zekere stabiele omvang zullen bereiken in het geval van economisch herstel c.q. voortgaande expansie. Het eerste alternatief is niet bijzonder geschikt om op korte termijn de investeringen te bevorderen, het tegendeel is eerder waar. Bij het tweede alternatief moeten in sterke mate wissels op de toekomst worden getrokken. De verwachtingen omtrent de toekomst kunnen onder de gegeven omstandigheden op zijn best geremd optimistisch zijn; een zekere neiging het herstel van de conjunctuur af te wachten zal hierbij bestaan, zodat op korte termijn de herallocatie slechts van beperkte omvang zal zijn. De gevolgen van een terugdringen van de arbeidskosten op de bedrijfsresultaten zullen op korte termijn om eerder geschetste redenen onzeker zijn, terwijl hiervan op de afzettijde juist een verdere verslechterende invloed kan uitgaan.

Zo bezien kan de diagnose van de huidige economische situatie slechts tamelijk somber van strekking zijn. Het is niet goed in te zien welke sectoren het getij in de investeringen zullen doen keren. En het gevaarlijke van deze situatie is uiteraard dat hij bij voortduren ervan zijn eigen dynamiek gaat vertonen, die der contractie. Eenzelfde gevaar valt te duchten van een verlichting van de druk van de arbeidskosten, ter wille van een verbetering van de internationale concurrentiepositie. Sterke veranderingen in deze posities

43) A. van der Zwan, Dalend rendement op geïnvesteerd vermogen; conflicterende visies op een omstreden verschijnsel, *ESB*, 16 juli 1975, blz. 684-685.

44) First National City Bank, *Monthly Economic Letter*, februari 1974, blz. 10-15.

zullen reacties teweegbrengen die een onderbiedingspiraal kunnen veroorzaken.

Kort samengevat komt onze diagnose erop neer dat een gunstig investeringsklimaat momenteel ontbreekt, een opvatting die zo algemeen is dat hij nauwelijks voor bestrijding vatbaar is. Wij verschillen wel met diegenen die menen de primaire oorzaken daarvan buiten het bedrijfsleven te kunnen aanwijzen. Onze analyse heeft tot strekking de problemen primair in het voortbrengingsproces zelf te zoeken; uit dit systeem is de huidige crisis o.i. voortgekomen, de oplossing ervan moet daar ook worden gezocht.

Wij zijn er, als logisch gevolg van onze analyse, voorstander van het systeem van marktvoorziening te wijzigen en wel in de richting van rationalisering der produktie, normalisering van de produktie en produkten en planmatigheid op het niveau van het systeem in plaats van alleen op het niveau van de individuele aanbieder. Dat is alleen te bereiken met ordening van de markt per bedrijfstak, waarin voor een verbetering van de marktstructuur voor de industrie een wezenlijke plaats dient te worden ingeruimd. Wie zich hiertegen verzet, dient één ding wel te bedenken: de feitelijke keuze zal waarschijnlijk bestaan uit een marktordening onder leiding van de overheid nu en uit een marktordening onder leiding van de bedrijfstakken zelf, maar dan in een later stadium. Het laatste is gebeurd tijdens de grote depressies, die aan het eind van de vorige eeuw en in de jaren dertig van deze eeuw. Dit rationaliseringsstreven heeft zich niet alleen onttrokken aan elke vorm van controle, maar is tevens tergend langzaam verlopen. En het is de vraag of ons deze tijd gegund zal zijn.

Daar komt nog de volgende overweging bij. Het proces van kapitaalintensivering blijkt in het verleden in belangrijke mate te zijn aangezwengeld en ondersteund door investeringen die in de publiekelijke sector zijn getroffen. Die investeringen vonden plaats door de bouw van woningen (denk aan de urbanisatie-golf rond de jaren 1900, de stichting van nieuwe wooncentra na de eerste en tweede wereldoorlog), de opzet en uitbouw van een infrastructuur, zoals transport- en communicatiewegen, nutsbedrijven e.d.

Het is zeer wel denkbaar dat de huidige impasse kan worden doorbroken met een investeringsplan voor de publiekelijke sector. Meer in het bijzonder kan daarbij gedacht worden aan de ruimtelijke herindeling en de daarvoor benodigde reconstructie en uitbouw van het openbaar vervoerssysteem. Nadat met het herstel aldus een begin is gemaakt zal de private sector, mede als gevolg van de marktsanering, zijn bijdrage tot een hernieuwde groei kunnen leveren. Dit alles vraagt een organisatorisch kader. Om pragmatische redenen komt dan voor de korte termijn alleen de geleide economie als zodanig in aanmerking. Zowel op het gebied van de wetgeving, bestuurlijke procedures en planvoorbereiding bestaat in ons land ervaring met dit systeem en het is derhalve als een realistisch alternatief te beschouwen voor een onbeteugelde markeconomie.

5. Maatschappelijke betekenis: het lege maatschappelijke midden

De grote tegenstelling in visies op de mens en de maatschappij vindt haar weerslag in de controverse tussen rationalisme en subjectivisme. Personen, maatschappelijke groepen en denkrichtingen zijn dragers van waarden waarin deze bipolariteit wordt belichaamd. In werkelijke situaties zal de ene dan wel de andere pool de overhand hebben, want in geïsoleerde vorm komen de uitersten nauwelijks voor. De controverse speelt zich niet alleen af in de strijd tussen de elkaar weerstrevende personen, groepen en stromingen, ook binnen die personen, groepen en stromingen doet zich die tegenstelling voelen. Bij enkele van de auteurs die wij voor onze studie geraadpleegd hebben, is die strijdvraag duidelijk en aanwijsbaar, zoals bij Dorothea Braithwaite. Haar probleem werd gevormd door de vraag in hoeverre uitgaven voor promotie tot het nationale inkomen zouden moeten worden gerekend.

Is dit louter geboden omdat mensen bereid blijken daaraan hun waardering voor goederen te ontlenen en daarvoor een prijs te betalen? Voor cosmetica en voedingsmiddelen wees ze die waarderungen af omdat ze haar inziens gebaseerd waren op vooroordeel en misleiding, kortom gevoed werden door irrationaliteit. Voor duurzame huishoudelijke goederen was ze geneigd er anders over te denken, omdat ze de mechanisering van de huishouding positief waardeerde, namelijk als een versterking van de rationaliteit. Onder zekere omstandigheden zijn deze bezwaren tegen het voortbrengings-systeem ook wel weer te geven binnen een meer strikt economische context, die der allocatieve efficiency, maar in laatste instantie wordt ook dit begrip weer beheerst door waarderungen, waarbij men zich door rationalisme en subjectivisme kan laten leiden.

Dat vraagstuk gold voor Braithwaite in 1928 en voor ons nu nog precies zo. Immers, in de grondslagen van de economische wetenschap is sinds die tijd weinig veranderd. Toen en nu vormt de subjectieve waardeleer de hoeksteen van het economisch-theoretische apparaat. Verrijn Stuart 45) en Bordewijk 46) hebben deze waardeleer indertijd als een ware leer begroet, vrij van normatieve smetten, als gold het een ontdekking. In de woorden van de eerstgenoemde:

„Die waardeleer is een volkomen toepassing van de isoleerend-deductieve methode, daar zij haar uitgangspunt neemt in den individueelen mensch, en uit die gedragslijn, welk het besef van zijn welvaartstekort hem voorschrijft, de verklaring afleidt van het waarde- en prijsverschijnsel in al zijn openbaringen”.

Het zou onrechtvaardig zijn om op deze kritiekloze aanvaarding te snieren. Te meer onrechtvaardig omdat de beide geciteerde auteurs er in hun eigen werk getuigenis van hebben afgelegd welk een vooruitgang metterdaad kon worden geboekt, in methodologisch opzicht, op gebied van de begripsvorming en van de beschouwingswijze van economische vraagstukken. Maar de verankering van de waarde in het individu als gegeven van buiten economische oorsprong (datum), heeft het subjectivisme tot uitgangspunt van de economie gemaakt. Die aanname speelt door de gehele economische wetenschap een rol, bijvoorbeeld in de aanname van de vraagfunctie als een over de periode van beschouwing stabiel en *identificeerbaar* gegeven, waarop het aanbod kan en dient te worden afgestemd. De wijze waarop het individu zijn waardeschattingen vormt, werd en wordt door economen graag gezien als het kenobject van andere wetenschappen; bij voorkeur van de psychologie die door economen doorgaans geassocieerd wordt met de studie van onnavolgbare zieleroerselen.

Ondernemers en andere pragmatici hebben nooit veel op gehad met deze theoretische zienswijze, noch zich hieraan iets gelegen laten liggen. Ze hebben nooit moeite gehad om in te zien, dat menselijke begeerten geen autonome grootheden zijn en dat menselijke individuen in hun waarderungen en welvaartsstreven allermint onafhankelijk te werk gaan. Dat men daarin ook te ver kan doorschieten en dan in een bikkelhard cynisme terechtkomt, laat de eerder geciteerde French zien:

„Men and women are not so constituted that they will respond to a plain statement. They will not avoid sudden death and total ruin unless they are persuaded. They will not seek salvation unless the delights of the future are painted for them in vivid colours. If there is any excuse for advertising there is the coordinate obligation to do it in such a manner as to make it effective” 47).

Maar ook een meer rustige beschouwer van het economisch leven als Phelps 48), had goed in het oog dat ons voorzienings-

45) C. A. Verrijn Stuart, *De grondslagen der volkshuishouding*, Haarlem, 1920, blz. 44.

46) Bordewijk, op. cit., blz. 619-620.

47) French, op. cit., blz. 72-73.

48) D. M. Phelps, *Marketing research; its function, scope and method*, Michigan Business Studies, 1937, Vol. VIII, Nr. 2, blz. 69-149 (blz. 85).

systeem anders werkt dan het in de theoretische economie wordt voorgesteld:

„... the consumer is neither willing nor able to *predetermine* his wants. This throws the burden squarely upon the manufacturer or upon a merchandising intermediary. One of these is asked to do acceptably that which the consumer is unable to do. Two courses are open to the manufacturer when he attempts to anticipate consumers' wants. Either he may proceed on a hit-or-miss philosophy and produce many styles and designs in the hope that some of them will catch the fancy of consumers and thus „take” the market, or he may follow a more scientific method and, by careful research followed by skilled designing, produce fewer but better styles”.

Overigens zag Phelps heel wel in dat de stabiliteit van de markt mede bepaald wordt door de marktform en het gehele voorzieningssysteem en wel door de mogelijkheid van individuele aanbieders om beslissingen te treffen die de marktverhoudingen voor alle interessanten grondig kunnen wijzigen. Het gunstige effect dat van marktstudie en marktbeheersing kan uitgaan, wordt als gevolg hiervan teniet gedaan. Voor het systeem in de wijze waarop het werkt, geldt in weerwil van het streven naar marktbeheersing door individuele aanbieders de „hit-or-miss philosophy”. Phelps beschouwde dit als één van de zwakheden van de kapitalistische economie, waarvan de effecten meer te duchten waren naarmate de levensstandaard zou toenemen:

„In a market in which the standard of living is low, in which income of individuals is barely sufficient to procure necessities, predetermination of what will be purchased is not difficult. But when incomes are greater and unusual features in products can be afforded, there is a greater range of choices, and so complexity in the anticipation of wants increases” 49).

Wat Phelps in 1937 voor de Verenigde Staten kon onderkennen — na de bestedingsexplosie van de jaren twintig — is voor de westerse economieën uitgegroeid tot het vraagstuk bij uitstek, waarvoor geen eenvoudige oplossingen bestaan. Het afstemmen van de productie op de „behoefte van de consument” is een slag in de lucht, zoals wij in het voorgaande hebben trachten uiteen te zetten. „Behoeften” vormen de uitkomst, niet het beginpunt van het voorzieningssysteem. De huidige depressie toont in elk geval aan dat het laten bepalen van die uitkomst door de „vrije markt” de irrationaliteit de boventoon doet voeren. Hieruit kan overigens niet worden afgeleid, zoals Phelps ook reeds aangaf, dat elk voorzieningssysteem dat op gecentraliseerde beslissingen met betrekking tot de productie berust, bij voorbaat tot betere uitkomsten leidt. Wel kan worden gesteld dat in elk voorzieningssysteem waarin de levensstandaard boven het noodzakelijke uitkomt, prioriteiten met betrekking tot de productie dienen te worden gesteld, die niet zonder de geschetste gevolgen aan de markt kunnen worden ontleend. In het stellen van die prioriteiten ligt dan tevens de mogelijkheid om meer bewust betekenis en inhoud te geven aan de samenleving.

We zijn er ons van bewust dat dit voorstel tot het opleggen van zekere beperkingen aan de voortbrenging, zal worden bestempeld als beknutting en dirigisme. Men zou zich beroepend op het uitgangspunt van de theoretische economie, kunnen verzetten tegen karakterisering van het systeem als irrationeel, omdat die van „buiten-economische” aard zouden zijn. Daarbij wordt dan de omstandigheid dat de voortbrenging in zijn geheel op beïnvloeding berust, geheel genegeerd.

Eén vraag is in deze uiteenzetting over de maatschappelijke betekenis van de huidige economische problematiek nog niet aan de orde geweest, de vraag namelijk hoe in het recente verleden het marktstopnemingsvermogen kon worden bewerkstelligd voor de stroom van nieuwe goederen en diensten. Hiertoe moesten grote delen van de bevolking bereid worden gevonden om nieuwe gewoonten te adopteren en hun leven op een bepaalde wijze in te richten. Waar kwam deze bereidheid resp. dit vermogen tot mobiliteit en flexibiliteit vandaan? Zahn heeft in zijn inleiding op de Nederlandse editie van *Het psychologisch klimaat van de economie* 50)

hierover een betoog opgezet dat ons aanknopingspunten biedt voor het antwoord op die vraag. In de visie van Zahn c.s. wordt het verloop van het economisch leven steeds meer bepaald door het optimisme, vertrouwen en de onderneemingsgeest waarmee wordt deelgenomen aan de economische processen van inkomensvorming, -verdeling en -besteding. Een voorwaarde voor een gezonde economie zou gelegen zijn in een psychologisch klimaat dat door een dubbel vertrouwen wordt gekenmerkt. Enerzijds door een vertrouwen in de maatschappij waarin men leeft en anderzijds door een vertrouwen in het eigen vermogen om naar *verbetering* te kunnen streven.

De psychologische dynamiek van een optimistisch opinie-klimaat komt tot uiting in de verwachtingen en aspiraties van een groeiend aantal welvarende gezinnen, wier toenemende koopkracht gepaard gaat met toenemende koopbereidheid. Wier aspiraties onder invloed van de materiële vooruitgang voortdurend toenemen; welke aspiraties nog meer gevoed worden door succes in het maatschappelijk leven. Zahn verlatend, voegen we daar als eigen conclusie aan toe, dat deze verwerving van aanzien door verbetering van de positie op niets anders behoeft te berusten dan op een vergroting van de bestedingen. Dan is de cirkel rond.

Dit „succes” als een zich zelf vervullende profetie wordt het referentiekader, de algemene trend waarop brede maatschappelijke groeperingen zich richten en oriënteren. Als gevolg van de generaliserende werking van het voorzieningssysteem wordt deze trend toonaangevend, waardoor een potentieel waardevolle pluriformiteit ten offer valt aan uniformiteit. Waarmee worden we door Zahns portrettering van het „psychologisch klimaat” anders geconfronteerd dan met het zelfbeeld van een nieuwe maatschappelijke middenklasse, die zich niet als profiteur ziet, maar zich schepper en drager waant van het huidige maatschappelijke systeem? In dat systeem heeft het maatschappelijke midden de verbetering van zijn eigen positie met succes nagestreefd en schrijft dit toe aan zijn persoonlijke prestaties, de wereld daarbij percipiërend in termen van het zelf-beeld. Sterker nog, dat verbeteringsstreven wordt aangezien voor een ideologie, die gepropageerd wordt als moderne vorm van aanpassing aan veranderingen. Maatschappelijke waarden als arbeidsethos, soberheid en solidariteit zijn daarbij verdrongen, omdat ze geassocieerd worden met een traditionele maatschappij die we achter ons zouden hebben gelaten. Dat een ongebreidelde flexibiliteit en openstaan voor veranderingen maatschappelijk dysfunctioneel kunnen zijn, is een inzicht dat opnieuw moet worden verworven in — wat men zou kunnen noemen — het maatschappelijk leerproces, waarin de vergeetfactor grote omvang blijkt aan te kunnen nemen.

De opkomst van die nieuwe middenklasse kan natuurlijk niet los gezien worden van de economische ontwikkeling. Dat gold voor de „Gründer-hausse” aan het eind van de vorige eeuw, en ook voor de expansie gedurende de jaren twintig en zestig van deze eeuw. In zijn beroepsarbeid is deze klasse typisch verbonden met de ontwikkeling en afzet van nieuwe producten en het bestuurlijke-organisatorische kader dat daarvoor moest worden geschapen. In dat opzicht vervult hij een dubbelrol.

De gewoontekorst die een maatschappij kan beschermen tegen een teveel aan verandering, is nog verder afgebrokkeld door de kansen die jongeren kregen geboden op zelfstandige posities in de beroepsbeoefening. Als gevolg van de snelle technische en economische veranderingen werden steeds nieuwe beroepsvaardigheden gevraagd, waardoor de jeugd op de voorgrond kon treden. Die omstandigheid heeft mede het stempel bepaald dat het maatschappelijk proces van overdracht van waarden en normen kreeg opgedrukt. We kunnen aansluiten bij wat Jan Romein 51) concludeerde met betrek-

49) Phelps, op. cit., blz. 87.

50) G. Katona, B. Strumpel en E. Zahn, *Het psychologisch klimaat van de economie in de VS en West-Europa*, 1974.

51) Jan Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen*, Deel II, 1967, blz. 382-383.

king tot hetzelfde verschijnsel, zij het voor een andere tijd en plaats:

„De omslag in de verhouding tussen jong en oud berust in de eerste plaats op een verschuiving van het waarde-oordeel dat weer samenhangt met de versnelde sociaal-economische ontwikkeling. In het bedrijfsleven en de sociale verhoudingen wordt de frisse aanpak meer waard dan de — alweer — achterop geraakte ervaring van de „ouderen en wijzen”. De jeugd, die de versnelling gemakkelijker aanvaardt en bijhoudt, voelt zich superieur, eist zijn zelfstandigheid op zonder volwassen te willen zijn en keert zich met een groot, een soms wat overspannen idealisme naar de toekomst”.

Indien we in de laatste zin het woord „idealisme” vervangen door „optimisme”, is deze conclusie wat onze inzichten betreft, volmaakt van toepassing op de maatschappelijke ontwikkelingsfase die we op het punt staan af te sluiten.

Terzijde zij opgemerkt dat wij binnen dit beknopte bestek, dat slechts een ruwe schematisering toestaat, toch een zekere consistentie hebben nagestreefd door in deze schets van de maatschappelijke betekenis belangrijke kenmerken van de maatschappelijke organisatie te betrekken, zoals de mate van verandering, de sociale geleiding, het proces van navolging en de mate van pluriformiteit in gedragspatronen. Indien deze onderdelen tot een samenhangend geheel moeten worden gevoegd, waarin zij één „stijl” vertonen, dan wel deze:

„Since the styles of living of the whole society are in any case changing, this contrast very easily becomes one between past and present: „working class” is the old style, that people are steadily moving away from; „middle class” is the new „contemporary” style. It is easy to point out that by this time these terms have lost any relevant meaning, as descriptions of actual social organization, but their emotional charge is no less powerful for that” 52).

Wrang genoeg moeten we onderschrijven dat, hoe grotesk het zelf-beeld van de nieuwe middenklasse, geplaatst in een historisch kader, ook moge zijn, het zijn gelding voor de achter ons liggende jaren niet gemist heeft, over een breed front van maatschappelijke activiteiten in uiteenlopende maatschappelijke stromingen, de sociaal-democratie niet uitgezonderd. Nu het vertrouwen in de verdere materiële verbetering tanende is, komt daarmee ook een drijvende kracht te vervallen. Dit schept een grote mate van onzekerheid die zijn weerslag heeft op de economie, in de eerste plaats op de investeringen. Het is daarom ook zo belangrijk, onzes inziens zelfs een voorwaarde voor het economisch herstel, dat door het stellen van de maatschappelijke prioriteiten een nieuwe richting kan worden aangegeven. De theorie van het markt-opnemingsvermogen dat gezocht en gehonoreerd moet worden — letterlijk: „het gat in de markt” — leidt niet tot een breed, maar een leeg maatschappelijk midden.

Het leven zou een stuk eenvoudiger zijn, als we op de uitkomsten van het komende maatschappelijk gistingproces gerust kunnen zijn, gelet op de ervaringen die we recent hebben opgedaan. Die berusting zou er kunnen zijn, ware het niet dat het risico blijft bestaan dat die prioriteiten zullen worden afgedwongen door groeperingen die „de toekomst in de levendigste kleuren weten te schilderen”. De controverse tussen rationalisme en subjectivisme zal wel nimmer beslist zijn.

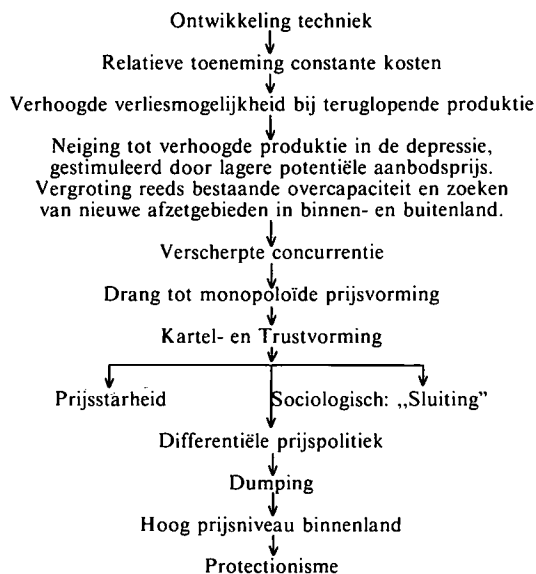
Naschrift

Na het afsluiten van bovenstaand artikel zijn wij — toevalligerwijze — gestoten op een Nederlandse pendant van de discussie die rond de eeuwwisseling tussen Von Böhm en Lexis werd gevoerd. Albrechts 53) maakt in zijn hoofdstuk over het modern concentratieverschijnsel melding van de controverse waartoe Verdoorns in 1943 verschenen dissertatie 54) aanleiding heeft gegeven.

De studie van Verdoorn naar de produktiekosten is te beschouwen als één van de eerste proeven in de economie-beoefening in Nederland van empirische verificatie van theoretische stellingen, waarbij een strakke methodologische aanpak wordt toegepast, die onder meer tot uitdrukking komt in het gebruik van wiskundige en statistische methoden.

De stelling die door Verdoorn aan een toetsing onderworpen werd, bewoog zich op het interessante grensgebied van algemene- en bedrijfseconomie en was afkomstig van Schmalenbach 55). Op een aantal punten, waaronder met betrekking tot de gevolgen van overcapaciteit, was de stelling uitgewerkt door Mellerowicz 56). Schmalenbach c.s. meenden aan het verschijnsel van de kapitaalintensivering van de produktie en de daarmee gepaard gaande uitbreiding van het vaste vermogen van bedrijven, het gevolg te kunnen verbinden van de vergroting van het aandeel van de constante kosten. Ten aanzien van de steeds zwaarder wordende druk der constante kosten werd uitgegaan van een geleidelijke overheveling van variabele bestanddelen in de kostprijs naar de categorie der constante kosten. Deze laatste categorie werd ook wel aangeduid als capaciteitskosten, waarbij niet alleen de productiecapaciteit, maar ook de capaciteit der technisch-economische leiding, de financiële capaciteit en die der afzetorganisatie in de beschouwing werden betrokken. Dat gedeelte van de produktiekosten dat tot instandhouding van de capaciteit in al haar geleidingen dient, vormt het starre element in het kostenbudget 57).

Deze stelling van de interne structuurwijziging in het produktieproces ontleent zijn belang voornamelijk aan de verstrekkende gevolgen die men uit de verstarring der produktiekosten meende te mogen afleiden. Verdoorn geeft van dat geheel van consequenties een fraai schematisch overzicht 58).

Zonder het belang van het verschijnsel van de constante kosten te willen ontkennen, meende Verdoorn op grond van zijn uitvoerige empirische verificatie de conclusie te kunnen trekken dat de constante kosten per eenheid produkt niet waren toegenomen. Veeleer kon een tendens tot stabiliteit of zelfs stijging van bijvoorbeeld de arbeidsinkomensquote van bedrijven worden waargenomen, hetgeen eerder al door Lief tinck was waargenomen voor de Verenigde Staten 59),

52) Williams, op. cit., blz. 334.

53) Dr. A. H. M. Albrechts, *De leer der maatschappelijk economische organisatievormen*, Amsterdam, 1949, blz. 259.

54) P. J. Verdoorn, *De verstarring der produktiekosten*, Haarlem, 1943.

55) E. Schmalenbach, *Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik*, Leipzig, 1930.

56) Konrad Mellerowicz, *Kosten und Kostenrechnung I*, Berlin-Leipzig, 1933.

57) Prof. Dr. P. P. van Berkum, Het vraagstuk der vaste kosten, *Economie*, 9e Jaargang, februari/maart 1944, blz. 106.

58) Verdoorn, op. cit., blz. 26.

59) P. Lief tinck, *Moderne structuurveranderingen der industrie in de Verenigde Staten van Amerika*, Groningen, 1931, blz. 358-367.

terwijl evenmin een overheveling van variabele naar constante loonkosten kon worden waargenomen 60).

Tegen de studie van Verdoorn zijn bezwaren in te brengen. Zoals zo vaak lokt een helder uitgewerkte opzet kritiek uit, omdat de lezer gemakkelijk vat kan krijgen op het behandelde en de behandelingswijze. Keesing 61) heeft erop gewezen dat tegen het gebruik van de statistisch geobserveerde geldkosten als data het bezwaar van de wisselende en onbekende (!) bezettingsgraad kan worden ingebracht, zodat uit deze data geen enkele conclusie met betrekking tot het *structurele* kostenverschijnsel kan worden getrokken. Het door Verdoorn gebruikte statistische materiaal vertoont ook op andere punten gebreken, die door Keesing en Van Berkum (op. cit.) in het licht zijn gesteld. In de ogen van de economische onderzoekers van vandaag zou het door Verdoorn nauwelijks behandelde vraagstuk van de identificatie van de door hem geschatte coëfficiënten met parameters van de productie- en afzetstructuur, als veel zwaarwegender kunnen gelden. Vanuit theoretisch oogpunt is de meest interessante bijdrage tot de controverse (op de studie van Verdoorn na die deze controverse heeft mogelijk gemaakt) geleverd door Verster 62). Alleen al door zijn benadrukken van het gezichtspunt van het *rendement* op geïnvesteerd vermogen vinden we bij deze auteur gemakkelijk aansluiting wat de huidige economische problematiek betreft:

„(...) ofwel de vaste kosten per product stijgen, en daarmee de verliescapaciteit per aandeel; ofwel — nl. in het gestelde geval — de tendens tot stijging der vaste kosten wordt gecompenseerd door verhoogde omloopsnelheid van het kapitaal, hetgeen evenzeer een vermeerdering dezer verliescapaciteit tengevolge heeft. In beide gevallen is er sprake van verstarring van het aanbod, en daarmee van een tendens die voert tot prijsbinding (kartelleering), en tot de wijders daaraan verbonden consequenties, die eigenlijk de inzet vormen van de geheele discussie” (blz. 244).

Verster stelde kapitaalrationalisatie, als gevolg van verbeteringen in de organisatie resp. technische vooruitgang, tegenover de leer der grensproductiviteit (daling van de grensproductiviteit van het kapitaal) als verklaring voor de mogelijkheid van niet toenemende constante kosten per eenheid product bij toenemende kapitaalintensiteit van de productie 63). De controverse heeft dus in wezen de on-

zekerheid met betrekking tot de geldigheid van de drie voorliggende zienswijzen hersteld, die na de studie van Verdoorn althans voor een deel leek te zijn weggenomen. De uitspraak over de stelling van de toenemende druk der constante kosten bleef onbeslist. Voor het geval van niet toenemende constante kosten kon men evenmin uitmaken of de dan kennelijk optredende compenserende effecten waren toe te schrijven aan de daling van de grensproductiviteit van het kapitaal, dan wel aan kapitaalrationalisatie waarvan de gunstige effecten door overcapaciteit in onbekende mate teniet waren gedaan.

Vanuit een oogpunt van empirische verificatie zijn het de fluctuaties in de bezettingsgraden 64) die de rol van interveniërende factor spelen en het trekken van conclusies met betrekking tot *structurele* verschijnselen uit het geobserveerde verloop van de productie en kapitaalgoederenvoorraad bemoeilijken. Er is derhalve geen onderzoek denkbaar dat over deze van essentieel belang zijnde punten helderheid kan verschaffen zonder uit de volgende alternatieven een keuze te maken:

- directe meting van de bezettingsgraden;
- maken van plausible aanvullende hypothesen.

Zolang we niet over betrouwbare en gedetailleerde schattingen van de bezettingsgraden beschikken, zullen we het moeten doen met aanvullende hypothesen. Zolang zal de ene controverse de andere blijven opvolgen. In dit opzicht blijken we niet veel verder te zijn dan in 1943.

A. van der Zwan

(Slot)

60) Verdoorn, op. cit., blz. 114.

61) F. A. G. Keesing, Boekbespreking in *De Economist*, 92 Jrg. 1943, blz. 477-480.

62) Drs. Jan B. L. Verster, De Verstarring van het aanbod, *Economie*, 9e Jrg., augustus/september 1944, blz. 241-256.

63) Zie ook Verdoorn over deze verschillen in zienswijze (op. cit., blz. 24-25 en 90-91), evenals Liefstuck (op. cit., blz. 367-387).

64) Mellerowicz geeft hierover interessante informatie (op. cit., blz. 376 e.v.).

ESB

Mededelingen

Postdoctoraal onderzoek

Op het Europees Universitair Instituut te Florence bestaat vanaf september 1976 de mogelijkheid tot het verrichten van postdoctoraal onderzoek in vier studierichtingen: economie, geschiedenis, recht, politieke en sociale wetenschappen. Deelnemers zullen twee jaar aan het Instituut verbonden blijven en hun studie met een promotie afsluiten. Het Ministerie van Onderwijs en We-

tenschappen stelt enige studiebeurzen voor de Nederlandse deelnemers ter beschikking. Inlichtingen: Academische Raad t.a.v. Drs. G. O. Junge, Javastraat 36, Den Haag of Europees Universitair Instituut, Badia Fiesolana, 50016 San Domenico di Fiesole (Florence), Italië.

Examens van de Vereniging voor Statistiek

In 1976 zal de Vereniging voor Statistiek de volgende examens afnemen: Statistisch Assistent VVS (uitsluitend schriftelijk) op maandag 31 mei 1976; Statistisch Analist VVS: schriftelijke ge-

deelte op woensdag 26 mei 1976, mondelinge gedeelte op 30 juni, 1 en 2 juli. Het schriftelijke (gedeelte van het) examen wordt afgenomen in de Grote Zaal van Musis Sacrum, Velperplein, Arnhem; het mondelinge gedeelte in het Bouwcentrum, Weena 700, Rotterdam.

Kandidaten voor deze examens dienen zich vóór 1 mei 1976 aan te melden bij de secretaris van de examencommissie, de heer R. Tillemans, Bolthagen 4, Zevenaar. Aanmeldingsformulieren zijn tussen 1 maart en 30 april a.s. verkrijgbaar bij het secretariaat van de Vereniging voor Statistiek, mev. M. den Ouden, Weena 700, Rotterdam, tel.: (010) 11 61 81, tst. 2126.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:
ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60.

Oude tendensen en nieuwe ontwikkelingen in de internationale textielindustrie 1945-1975 (V)*

DR. W. T. KROESE

9. De kleding

Ter afronding van het gehele beeld van de internationale handel in textiel volgen nu nog enkele cijfers van geconfectioneerde goederen; in het bijzonder die welke voor kledingdoeleinden vervaardigd worden. Allereerst een voortzetting van reeds eerder — tot 1969 reikende — gepubliceerde gegevens van de belangrijkste import- en exportlanden van textiel en kleding.

Tabel 46. Import van textiel en kleding in de 8 belangrijkste landen en regio's

(1962 - 1973; mln. \$)

	1962			1973		
	Textiel	Kleding	Totaal	Textiel	Kleding	Totaal
EG (6)	1.455 a)	432 a)	1.887 a)	(7.142 a)	(4.730 a)	(11.872 a)
EG (9)	—	—	—	9.020 a)	5.787 a)	14.807 a)
USA	654	363	1.017	1.568	2.154	3.722
Canada	273	62	335	777	334	1.111
Zweden	199	73	272	510	398	908
Australië	246	15	261	624	113	737
Zwitserland	128	67	195	502	498	1.000
Hongkong	169	17	186	942	120	1.062
Japan	24	3	27	1.128	571	1.699
	3.148	1.032	4.180	15.071	9.975	25.046
	75%	25%		60%	40%	

a) Incl. import in EG-landen.

Bron: Comitextil, Brussel.

De weergave in waardecijfers heeft — vooral in het huidige tijdsbestek — als groot bezwaar, dat valutaschommelingen in sterke mate vertroebelend werken. De cijfers voor 1973 zijn ook mede daardoor van een andere orde van grootte. Duidelijk blijkt echter wel hoe veel belangrijker de rol is die de kleding in het internationaal handelsverkeer inneemt. Opvallend is ook de grote rol (bijna 60%) die de EG bij deze invoer speelt.

Hetzelfde is af te lezen uit de tabel van de export van 11 landen en regio's die evenals in de vorige tabel gerangschikt zijn naar de rangorde van de cijfers in 1962 (zie tabel 47).

Ook hier een toename van het aandeel van de kleding en een belangrijke plaats (57%) voor de EG. Bij de import valt het vermelden van Japan als belangrijk „nieuw” invoerland zowel voor textiel als voor kleding op. Bij de export zijn Taiwan, Zuid-Korea en Pakistan de belangrijkste new-comers.

Op het gebied van de handel in kleding bestaan nog geen complete mondiale gegevens. Een uitstekend continu overzicht is wel te vinden in de jaarcijfers van de OECD die in tabel 48 gerangschikt worden.

Het feit dat de totale importcijfers voor kleding van de 24 landen van de OECD van 1966 tot 1973 meer dan verviervoudigden, is zeer opvallend. Uit de cijfers van 1974, die wij

Tabel 47. Export van textiel en kleding uit de 11 belangrijkste landen en regio's

(1962 - 1973; mln. \$)

	1962			1973		
	Textiel	Kleding	Totaal	Textiel	Kleding	Totaal
EG (6)	2.341 a)	707 a)	3.048 a)	(9.211 a)	(4.219 a)	(13.430 a)
EG (9)	—	—	—	10.993 a)	4.897 a)	15.890 a)
Japan	938	204	1.142	2.439	368	2.807
USA	494	85	579	1.225	278	1.503
India	490	2	492	576	67	643
Hongkong	103	199	302	666	1.483	2.149
Zwitserland	199	41	240	638	124	762
Oostenrijk	100	24	124	420	152	572
Portugal	79	7	86	312	187	499
Pakistan	80	—	80	437	19	456
Taiwan	33	11	44	551	655	1.206
Zuid-Korea	2	1	3	436	750	1.186
	4.859	1.281	6.140	18.693	8.980	27.673 ¹
	79%	21%		67%	33%	

a) Incl. export naar EG-landen.

Bron: Comitextil, Brussel.

Tabel 48. Buitenlandse handel in kleding van de OECD (mln. US\$)

	1966	1970	1972	1973	1974
<i>Import</i>					
België	115	221	392	557	738
Frankrijk	123	261	456	587	740 a)
Italië	40	98	127	195	188
Nederland	287	464	708	848	907
West-Duitsland	518	1.030	1.929	2.544	3.060 a)
Engeland	192	311	547	818	946
Totaal EG	1.340	2.515	4.315	5.787	n.b.
	(446)	(806)	(1.676)	(2.506)	
Totaal West-Europa	1.725	3.290	5.415	7.219	n.b.
USA	608	1.269	1.883	2.168	2.331
Japan	10	91	158	571	827
Totaal OECD	2.433	4.861	7.802	10.292	n.b.
<i>Export</i>					
België	183	279	445	571	709
Frankrijk	273	436	791	1.029	1.240 a)
Italië	508	865	1.222	1.305	1.458
Nederland	101	208	307	406	377
West-Duitsland	241	430	656	909	983 a)
Engeland	148	296	361	440	541
Totaal EG	1.521	2.655	3.984	4.898	n.b.
	(632)	(947)	(1.235)	(1.569)	
Totaal West-Europa	1.776	3.165	4.786	5.979	n.b.
USA	200	227	249	287	400
Japan	340	462	429	368	329
Totaal OECD	2.340	3.940	5.574	9.756	n.b.

a) Ramingen.

Totaal-cijfers EG tussen haakjes hebben betrekking op import en export excl. de intra-EG-handel.

Bron: Textile Industry in OECD-countries tot 1973.

Cijfers voor 1974 werden verzameld met medewerking van de nationale industriële textielverenigingen.

*De vorige delen verschenen in *ESB* van resp. 7, 14, 21 en 28 januari jl.

met de medewerking van 8 nationale industriële textielverenigingen mochten verzamelen, blijkt dat deze toename — naast die der kleding-export — doorgaat. Verder toont de nadere detaillering der EG-cijfers hoezeer de overheidspolitiek met betrekking tot het al of niet beperken en stimuleren van dit handelsverkeer, van land tot land verschilt.

Wij menen dat de, aan dit handelsverkeer ten grondslag liggende, verschuiving van de confectie naar nieuwe, hoofdzakelijk in de Derde Wereld en in bepaalde socialistische landen gelegen productiecentra, problemen oproept die op korte termijn veel grondiger geanalyseerd moeten worden dan tot dusverre geschied is. De consequenties hiervan, zeker wat de marketing aangaat, zijn zowel voor de toeleverende weefsel- en tricot-industrieën als voor de leveranciers van de man-made fibers, gezien hun historisch bepaalde vestigingsplaatsen, van het allergrootste belang.

Het is niet doenlijk hier reeds op de oorzaken van deze industriële verhuizing in te gaan. De snelheid en de intensiviteit waarmee het luchtvrachtvervoer zich de laatste jaren ontwikkeld heeft, zal hierbij een belangrijke rol spelen. Niet zozeer door het dalen van de vrachtprijzen zoals uit het volgende overzicht moge blijken.

Tabel 49. Luchtvrachtprijzen per kg
(US\$ en gld.)

	\$	Koers gld.	Prijs per kg in gld.
1970.....	1,—	f. 3,60	f. 3,60
1971.....	1,—	f. 3,40	f. 3,40
1972.....	1,—	f. 3,21	f. 3,21
1973.....	1,10	f. 2,90	f. 3,19
1974.....	1,30	f. 2,65	f. 3,44
1975.....	(1,— à 1,55)	f. 2,45	f. 2,45 à f. 3,80 (gem. f. 3,60)

Bron: Martinair, Amsterdam.

Er blijkt echter een steeds meer toenemend aanbod van luchttransportcapaciteit te komen. Van deze communicatiemogelijkheid wordt thans in toenemende mate massaal gebruik gemaakt. Zo is bijvoorbeeld de luchtvracht-tonnage welke door Hongkong airport verwerkt werd van 1970/1971 (1/4-31/3) tot 1973/1974, dus in 3 jaar tijd, met ruim 60% gestegen getuige de volgende (ons door Martinair) verstrekte cijfers:

1970/1971: import: 44.882 ton; export: 17.382 ton;
1973/1974: import: 61.118 ton; export: 39.603 ton.

Natuurlijk heeft dit niet allemaal betrekking op textiel; het zijn echter wel cijfers die verduidelijken wat er op één luchthaven aan vrachtverkeer passeert.

Hongkong - West-Europa is echter wel een zeer grote afstand om te overbruggen. Men kan ook dicht bij huis blijven door te denken aan container-vervoer voor confectie van bijvoorbeeld Tunesië — dat momenteel erg „in” is — naar West-Duitsland en de Benelux.

Kortom, het wegvallen van de afstanden is een factor, die het nodig maakt het oude argument van het voordeel van de nabijheid van afzetmarkten voor de — nationale — textielindustrie die daar het dichtst bij ligt, te herzien.

10. Beperkingen en lacunes

Wij zijn ons ervan bewust, dat wij bij het bijwerken van de gegevens over grondstoffen en productiecapaciteiten, over in- en uitvoer van tussenprodukten en gebruiksklare kleding niet compleet zijn geweest. Wij moeten ons, zoals meestal in een tijdschriftartikel of bij een te houden inleiding over dit veelomvattende onderwerp beperkingen opleggen.

Zo is het niet mogelijk ditmaal in te gaan op de export van socialistische landen, de internationale handel in ruw-

doek en de tariefpreferenties voor ontwikkelingslanden; onderwerpen die in 1971 wél behandeld werden.

Evenmin kunnen nu complexe vraagstukken besproken worden die verband houden met de factor kapitaal, noch kan nader worden ingegaan op de problematiek van research en ontwikkeling in het algemeen en die van de nieuwe methoden van vezelverwerking in het bijzonder.

Het concentratie-verschijnsel als bijzonder management-probleem; de promotion van natuurlijke vezels en man-made fibers; de wijzigingen in het distributie-patroon in bijvoorbeeld de EG; het zijn alle onderwerpen die buiten het kader van dit beperkte, up to date brengen van productie-, consumptie- en handelscijfers vallen.

Als nieuwe gebeurtenis in het vlak van de internationale handel in weefsels dient echter nog wel het multi-fiber arrangement (mfa) genoemd te worden. Dit staat immers te dicht bij de reeds besproken internationale handel om het terzijde te laten.

Het LTA en zijn opvolgers

Begin 1961 maakte president Kennedy zijn zeven textiel-desiderata bekend. Het belangrijkste punt, dat in oktober 1961 voor één jaar geconcretiseerd werd, was een regeling van de problematiek van de marktverstoringen. Een probleem waar het GATT 7) reeds jaren mee worstelde, maar dat onoplosbaar was zolang men in Genève vasthield aan het non-discriminatoire handelen en aan het verbod van kwantitatieve restrictie; twee uit de naoorlogse periode stammende idealistische principes, welke in de praktijk een regeling van marktverstoringen onmogelijk maakten.

Het akkoord had tot doel de zich ontwikkelende landen meer toegang te geven tot de internationale textielmarkten. Dit echter zonder dat in de geïndustrialiseerde landen onverantwoord snel zou moeten worden afgebouwd. Het eerste jaar-arrangement werd door drie Long Term Arrangements 8) opgevolgd.

Het was niet te verwachten, dat iedereen tevreden zou zijn met deze overigens unieke internationale regeling. Eén van de grote manco's bleek namelijk te bestaan uit het feit dat het arrangement te eenzijdig op katoen gericht was. In een tijdsperk dat man-made fibers — en dus ook mengweefsels — zó onstuimig naar voren kwamen, ontstonden natuurlijk veel te veel lekken.

Na lange voorbereidende onderhandelingen werd daarom eind 1973 te Genève overeenstemming bereikt om de regeling te doen gelden voor de internationale handel in textielprodukten van katoen, wol en man-made fibers. Daarmee was het einddoel bereikt, dat de Amerikanen zich eigenlijk reeds in 1961 gesteld hebben.

Waar is deze specifieke textielovereenkomst nu op gebaseerd? Het discriminatie-principe is losgelaten omdat in de textielhandel slechts een relatief gering aantal exporterende landen marktverstoring veroorzaakt. De oude regel zou dwingen ook maatregelen te nemen tegen landen welke geen marktverstoring teweegbrengen, hetgeen weer zou leiden tot retaliatie-maatregelen en steeds verder om zich heen grijpende handelsbeperkingen.

Ook het verlaten van de stelregel dat kwantitatieve maatregelen taboe zijn, is verantwoord. Het gaat bij textiel en kleding niet alleen om kwantitatieve problemen, doch ook om prijsafwijkingen. Tarieven zijn als beschermingsmiddel dikwijls niet of nauwelijks effectief.

Het Wereldtextiel-akkoord heeft dus het zeer specifieke karakter van de textielproblemen erkend. Het is realistisch in opbouw door gemotiveerd van de twee genoemde algemene GATT-regels af te wijken.

De overeenkomst is van toepassing op alle textielproduk-

7) General Agreement on Tariffs and Trade.

8) Vandaar de naam LTA. De periodes waren 1962/1967; 1967/1970; 1970/1973.

ten van katoen, wol en man-made fibers. Naast grote industrielanden en regio's als de USA, de EG en Japan hebben vrijwel alle belangrijke textiel-exporterende Aziatische landen zoals India, Pakistan, Hongkong, Zuid-Korea, Singapore en Maleisië het akkoord ondertekend. De uitvoering ervan neemt echter nog veel tijd in beslag.

Als belangrijkste bepalingen van de overeenkomst noemen wij hier in telegramstijl: de duur - 4 jaar. Vanaf 1 januari 1974 zullen geen nieuwe kwantitatieve beperkingen betreffende de wereldtextielhandel worden getroffen zonder dat deze volgens de regels van de overeenkomst zijn goedgekeurd. Indien de bestaande unilaterale en bilaterale kwantitatief beperkende maatregelen niet in overeenstemming zijn met de bepalingen van de overeenkomst moeten zij binnen 1 tot 3 jaar (te rekenen vanaf 1 april 1974) worden opgeheven.

In geval van ernstige marktverstoring kunnen kwantitatieve beschermende maatregelen worden genomen en wel op korte termijn alsmede voor meerdere jaren. Deze laatste — de zogenaamde „artikel 4 akkoorden” — zijn belangrijk voor de geleidelijke en ordelijke liberalisatie van het handelsverkeer in de textielsector.

De USA hebben op basis van artikel 4 reeds 16 zelfbeperkingsovereenkomsten met landen als Hongkong, India, Japan, Mexico, Pakistan, Singapore, Taiwan en Zuid-Korea. De EG reageert veel trager 9), gehandicapt als „Brussel” nu eenmaal is door de onderhandelingsmandaten van alle lidstaten. De interne verdeling van de EG-invoerplafonds over de lidstaten vormde in dezen het knelpunt. De tijd zal ons nu verder moeten leren in hoeverre het multi-fiber LTA aan de verwachtingen zal beantwoorden.

Een lacune: de factor arbeid

Een zeer bewuste beperking van de in deze studie behandelde problemen vormt het ontbreken van een bespreking van de factor arbeid. Noch bij de ICAC, noch bij IFCATI is het traditie de sociale problematiek in de besprekingen te betrekken. Het is ook uit dien hoofde niet eenvoudig hierover regelmatig vergelijkend internationaal cijfermateriaal te verstrekken.

Dit is zeer te betreuren, want het zou bijvoorbeeld juist zo interessant zijn de op- en afbouwcijfers van produktiecapaciteiten door vergelijkingen van de gedurende de laatste 10 tot 20 jaar in de industrie werkzame miljoenen mensen, meer perspectief te geven. De bron die wij 5 jaar geleden mochten citeren 10) gaf als aantallen in de textielindustrie werkzame mensen voor West-Europa en de USA in 1950 5 mln. op. In het eind der jaren zestig was dit aantal teruggelopen tot 3,8 mln. De vergelijkbare cijfers voor India en Japan te zamen luiden voor beide periodes resp. 1¼ mln. en 2,2 mln. Meer recente gegevens op dezelfde basis gestoeld staan niet ter beschikking.

De OECD-statistici geven gedetailleerde cijfers over de werkverschaffing van de textielindustrie in West-Europa, de USA en Japan welke over een groot aantal jaren te volgen zijn.

Tabel 50. *Werknemers in de textielindustrie*

(1.000 tallen; jaarlijkse gemiddelden)

	1966	1970	1973
EG (9 landen)	2.226,7	2.108,9	1.877,1
OECD-Europa	2.911,8	2.831,9	2.528,0
USA	1.024,9	1.041,5	1.200,7
Japan	803,8	929,1	729,0
Totaal OECD	4.841,4	4.952,1	4.615,4

Bron: OECD.

Het ware te wensen, dat dergelijke gegevens mondiaal en vooral continu verzameld werden. Ook uit het oogpunt van arbeidskosten is het te betreuren dat betrouwbaar cijferma-

teriaal ontbreekt. In de praktijk blijkt het elke keer weer hoe bijzonder moeilijk het is op dit punt vergelijkingen te treffen.

De officiële lonen en salarissen, meestal vastgelegd in collectieve arbeidsovereenkomsten, moeten verhoogd worden met de verplichte sociale lasten. Bovendien komen daar de vrijwillige sociale bijdragen bij, die in één land soms van onderneming tot onderneming verschillen. Ten slotte, ook al maakt men zo'n vergelijking van loonkosten dan zal deze altijd weer aangevuld moeten worden door een vergelijking van de efficiency-verschillen van de textielarbeid en dat in alle categorieën.

Incidenteel worden er natuurlijk wel eens vergelijkingen gemaakt. Het is echter begrijpelijk, dat dergelijke studies zeer vertrouwelijk blijven. Hetzelfde geldt voor de efficiency-vergelijkingen die soms uitgevoerd, maar slechts zeer sporadisch gepubliceerd worden bijvoorbeeld door multinationale producenten van man-made fibers.

Om nu toch enig inzicht te geven in de orde van grootte waarin de arbeidskosten uit elkaar kunnen liggen, geven wij in tabel 51 enkele globale cijfers die ontleend werden aan zeer recente - 1974/1975 vergelijkingen.

Tabel 51. *Arbeidskostenvergelijkingen tussen gelijksoortige textielondernemingen in verschillende regio's*

(1974 - 1975)

Totale arbeidskosten in US \$ per uur voor wevers werkzaam in drie ploegen:	
Arbeidskosten niveaus	Regio's
tot \$1,—	Azië
\$1,— tot \$2,—	Azië, Afrika, Zuid-Amerika
\$2,— doorlopend tot \$6,—	Vnl. USA met Zuid- en Midden West-Europa (incl. enkele Aziatische ondernemingen, gesitueerd in vroeggeïndustrialiseerde textielcentra)
\$6,— tot \$7,—	Noord-/West-Europa

De grote veranderingen in de waarde der valuta's en de contrasten van de aankoopkrachten (purchasing powers) der nationale valuta's spelen natuurlijk een grote rol in deze moeilijk te maken vergelijkingen. Dit te meer waar naast de verschillen in arbeidskosten ook de divergerende arbeids-efficiëncies nog in het spel betrokken moeten worden.

Een producent van man-made fibers met vestigingen in meerdere landen van de wereld maakte korte tijd geleden bekend, dat de totale arbeidskosten in West-Europa en in Amerika zich verhielden als 100 : 71; en dit bij een nog relatief hoge Dollar-koers (\$1,— = Dfl. 2,80).

Indien wij hier de verschillen van de grondstofprijzen aan toevoegen blijkt eens te meer, hoe groot in de laatste jaren de veranderingen in de concurrentieverhoudingen zijn. Hierover tot besluit van deze paragraaf nog het volgende.

De prijsniveaus van de grondstoffen voor de productie van polyester divergeerden eind 1974 als volgt:

USA 100 (index); West-Europa 185.

Mede rekening houdende met dit verschil in efficiency van de in grotere eenheden producerende Amerikaanse bedrijven zou daaruit een prijsverschil in polyestervezel te verklaren zijn van:

USA 100 (index); West-Europa 155.

Indien men daar nu nog eens aan toevoegt hoe sterk de valuta's onderling zijn uiteengelopen (zie paragraaf 2, tabel 6), dan is het niet te verwonderen, dat de Amerikaanse textielindustrie de laatste tijd nieuwe mogelijkheden ziet voor haar export naar West-Europa. Een ommezwaai in de concurrentieverhoudingen die tot ongekend nieuwe ontwikkelingen in de internationale textielindustrie zou kunnen leiden.

9) Tot dusverre werden 3 invoerregelingen afgesloten en één akkoord eenzijdig (art. 3) opgelegd.

10) Arbeitsgeberkreis Gesamttextil, Frankfurt.

11. Samenvatting

De honden blaffen, de textielkaravaan trekt voort 11)

Zoals in de inleidende paragraaf werd aangeduid, heeft dit artikel tot doel het cijfermateriaal betreffende de internationale textielindustrie, zoals dit tot 1970/1971 door ons bewerkt werd, weer zoveel mogelijk bij te schaven. In de meeste gevallen bleek daarbij, dat vele reeds eerder zichtbaar geworden trendlijnen doorgetrokken konden worden. Hierop slaat het gezegde dat de textielkaravaan schijnbaar onbewogen doortrekt, hoezeer ook derden pogen de koers te beïnvloeden. In andere sectoren deden zich echter geheel nieuwe ontwikkelingen voor.

Bij de, in een inleidende paragraaf genoemde *algemene cijfers* is weinig verandering te bespeuren. Dit geldt voor de meeste demografische gegevens. Ook bij de vergelijkingen van de bruto nationale inkomens en de wereldexport kunnen de trendlijnen van de laatste decennia worden doorgetrokken.

Nieuwe ontwikkelingen zijn de recente opkomst der olie-exporterende landen als vierde wereldblok, de grote valutashommelingen en de sterke toename van de inflatie.

Het wereld-vezelverbruik per caput stijgt het meest voor de man-made fibers op non-cellulosics gebaseerd. De toename van het vezelverbruik per hoofd van de bevolking blijft in de ontwikkelingslanden voortdurend nog sterk achter.

De *grondstoffen* nemen een overheersende plaats in bij het analyseren van de kostprijzen der eindprodukten van de textielindustrie. Daarom wordt veel aandacht besteed aan katoen en man-made fibers. Uit de overzichten betreffende produktie en consumptie, handel en voorraden van *katoen* komen geen nieuwe ontwikkelingen voor. Het totale beeld is er één van een — zij het relatief gering — tekort, dat aanleiding kan geven tot pyrotechnische prijsontwikkelingen (1973/1974).

Internationaal streeft men naar een grotere prijsstabilisatie, hetgeen van belang is voor de ontwikkelingslanden, maar ook tot voordeel van de verwerkende industrie kan zijn. Wellicht kunnen de consumentenlanden hun bijdrage tot de oplossing leveren door de vorming van een gedecentraliseerde bufferstock.

Bij de *man-made fibers* lijkt de onstuimige groei van de achter ons liggende twee decennia enigermate tot staan te zijn gekomen. De verschuiving van de produktie naar regio's die buiten de historische m.m.f.-landen (USA, West-Europa en Japan) liggen, wordt steeds meer merkbaar; met alle consequenties daarvan voor de oude vestigingsplaatsen.

De grote prijsschommelingen van de grondstoffen en de onrust van monetaire aard laten hun invloed op de *kostprijzen van garens en weefsels* gelden. De praktijk-calculaties die tien jaar geleden voor het eerst werden opgesteld, zijn thans bijgewerkt, ten einde opnieuw vergelijkingen mogelijk te maken.

Uit het overzicht van de industriële *capaciteiten* en de daarmee verkregen *produkties* blijkt hoe duidelijk de trendlijn van een verschuiving der productiecentra naar de Derde Wereld kan worden doorgetrokken. De textielkaravaan trekt voort!

Dank zij een efficiënt gebruik van de spinnerijen, weverijen en finishbedrijven in de oorspronkelijke productiecentra, houden de USA, West-Europa en Japan hun *weefsel- produktie* vrijwel op peil. De Derde Wereld produceerde in 1973 (incl. de gedecentraliseerde productiecapaciteit in India) 23½ mrd. yards. In USA, West-Europa en Japan was dit cijfer 39,1 mrd. yds. Voor 1960 raamden wij deze cijfers op resp. 15½ mrd. yds en 34 mrd. yds.

De *internationale handel* in weefsels laat een stijging in de import van West-Europa, de USA en Japan zien. Azië en — als goede tweede — Afrika blijven tweederde van de import in de overige landen van de wereld absorberen.

West-Europa blijft de grootste *exporteur* van weefsels

met een accentverschuiving naar die welke op m.m.f.'s gebaseerd zijn.

In het handelsverkeer van de EG zet de trend van een verhoging van de intra-handel zich voort. Daarnaast loopt de import van landen buiten West-Europa sterk op.

De wereldhandel in weefsels van katoen en m.m.f.'s uitgedrukt in procenten van de wereldproduktie, steeg van 16% in 1970 tot 21% in 1973. De nationale EG-textielindustrie verzorgde de EG-markt in 1962 nog voor 91%. Dit percentage is in 1974 teruggelopen tot 63%.

Hoewel de studie betrekking heeft op de spin-, weef- en finishbedrijven worden vervolgens enkele productiecijfers genoemd van *aanverwante vezelverwerkende industrieën*, als daar zijn het breien, het tuften van tapijten en het vervaardigen van non-wovens.

Uit de gegevens van de internationale handel in *kleding* komt één van de nieuwste ontwikkelingen naar voren. Niet alleen dat deze handel sterk toeneemt, maar vooral de daaraan ten grondslag liggende verplaatsing van de productiecentra stelt de hele textielbedrijfskolom voor grote problemen.

In een slotparagraaf worden de beperkingen en de lacunes van dit overzicht opgesomd. Daarbij wordt een samenvatting gegeven van het nieuwe Multi-Fiber Arrangement als meest recente ontwikkeling in het internationale handelsverkeer.

Bij het noemen van de lacune: de factor *arbeid*, wordt een summier overzicht verstrekt van de orde van grootte van arbeidskostenverschillen. Indien deze aangevuld worden door verschillen in grondstoffenprijzen, valuta-noteringen en bedrijfs-efficiënties, kunnen grote veranderingen ontstaan in de concurrentieverhoudingen tussen regio's als bijvoorbeeld Noord-Amerika en West-Europa. Het zal voor de opvolger van steller dezes weggelegd zijn daarover in een volgende terugblik over de gehele Development Decade II te rapporteren.

12. Naschrift 12)

Wat heeft dit alles nu ons in Nederland te zeggen. Het is ons inziens verstandig deze vraag in dit naschrift te stellen. Immers, zou men uitsluitend afgaan op de algemene indruk, die een spreekwoord over een niet te beïnvloeden koers van een langzaam, maar gestadig voorttrekkende textielkaravaan vestigt, dan lijkt het alsof er in Twente en Brabant geen activiteiten meer te ontplooiën zijn. Dit is echter geheel onjuist!

Misschien zou een ander beeld dit kunnen verduidelijken. De karavaan moge dan doortrekken, als een stoomwals, maar er blijft nog altijd dat kleine stuurwielletje aan die wals over om de koers tóch te wijzigen. Zeker, men moet er wel driftig aan draaien om de wals een klein beetje een andere richting te laten nemen. Maar als velen dat — mits gelijk gericht — gaan doen kan er toch nog zo bijzonder veel bereikt worden.

En dit is wel nodig als we ons realiseren in welk een ongunstig economisch „klimaat” wij in Nederland leven. Wij weten, dat de wereldhandel waarvan ons land zo zeer afhankelijk is, momenteel stagneert. Wij constateren reeds vele jaren een sterke stijging van de collectieve voorzieningen en om deze op te kunnen brengen een dienovereenkomstig sterkere druk van de belastingen en een toename van andere collectieve lasten. De feitelijke oorzaak voor extra

11) Vrij naar een Frans spreekwoord „Les chiens aboient, la caravane passe”. Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Parijs, 1966.

12) Bij het presenteren van dit overzicht in Nederland op 4 november jl. (voor de drie Twentse Departementen van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel) werd op deze epiloog in het bijzonder de nadruk gelegd.

looneisen, onrendabele producties, teruglopende winsten en achterblijvende investeringen.

Het is echter hier niet de plaats om nader op dit algemeen economisch gebeuren in te gaan. Het is aan anderen, op dit gebied meer gezag hebbende experts, om de doelmatigheid van de bestrijding der conjuncturele en structurele werkloosheid te analyseren; om aan te dringen op een verlagen van de collectieve lasten en op een afremmen der loon- en prijsstijgingen; om de wenselijkheid van een matiging der overheidsuitgaven te onderstrepen; om te onderzoeken hoezeer de aardgas-surplussen veel wat te laken valt camoufleren; hoe daardoor bijvoorbeeld de export, via een steeds harder wordende gulden, bemoeilijkt wordt.

Tegenwoordig valt 95% van het nationaal inkomen in eerste instantie toe aan de factor arbeid. Het grootste deel van de groei van dat nationaal inkomen is in de laatste twee jaar voor de collectieve uitgaven besteed. En de plannen tot matiging wijzen nog niet naar een ombuigen van het financieel beleid. Er valt aan de verbetering van het „klimaat” van onze overmaat-aan-welvaart-staat dus nog wel het één en ander te sleutelen (13).

Maar er is veel dichterbij huis — dus veeleer binnen het door de textielindustrie wél te beïnvloeden terrein — toch ook nog meer dan genoeg te doen. Het is de bedoeling van dit naschrift hier nog eens extra de nadruk op te leggen. Wij denken bijvoorbeeld aan de verdere uitwerking van de zogenaamde KRL — kaderregelingen — eigenlijk de follow up van het reeds geruime tijd geleden ingediende structuurrapport van de KRL-industrie-maatregelen, die in overleg met het Ministerie van Economische Zaken werden ontworpen.

Wij noemen in het bijzonder de consequente toepassing van het internationale „Multi-Fiber Arrangement (MFA)”. Ook dit biedt perspectieven. Het heeft immers geen enkele zin om, wat dit vervolg op de LTA's aangaat, nog eens te wijzen op hetgeen de laatste 10 tot 15 jaar op handelspolitiek gebied is nagelaten. Hetzij bewust om zodoende het pakket van de kosten van levensonderhoud te beïnvloeden; hetzij onbewust, als een gevolg van de reactie-traagheid van de „Brusselse” bureaucratie.

Het is juist daarom zo weinig opportuun — dit nakaarten — omdat de huidige regering, meer dan welke voorgaande ook, zich bewust is van de moeilijke positie waarin de KRL-industrie verkeert. Daarom is de verwachting gewettigd, dat Den Haag de kansen die het MFA biedt, nu krachtadig zal aanpakken.

Er is nog zoveel te verrichten; wij herhalen het: op ieders terrein. Zeker ook binnen de bedrijfstak. Nu is er in de KRL-industrie de laatste decennia al bijzonder veel gedaan. Er is flink gesaneerd; het aantal spinspinnen is bijvoorbeeld teruggelopen van 1¼ mln. uit de jaren vijftig tot 410.000 nu.

De keuze van de juiste bedrijfsgrootte is gemaakt; het afwegen van de voordelen van de „economy of scale” en van de bedrijfsspecialisatie is reeds gedaan. Van enige franje in het bedrijfsgebeuren is al lang geen sprake meer. Wat „Velp” nu te doen staat, is in samenwerking met de regering de zojuist genoemde Kaderregelingen uit te werken en de toepassing van de juiste handelspolitiek te stimuleren.

Maar dit ontslaat de leiding van elke textielonderneming niet daarnaast telkens weer na te gaan wat er eventueel intern, bij de onderneming zelf, nog verder te verbeteren valt. Het spreekt vanzelf, dat daarbij de commercie in het middelpunt van de belangstelling staat. Want het denken vanuit de markt in het algemeen, vanuit de marktsegmenten die de grootste groeikansen hebben in het bijzonder, is de enige juiste methodiek voor het bepalen van de toekomstige koers.

Nu zullen wij hier geen volledige opsomming geven van

al datgene wat elk Twents of Brabants bedrijf zou kunnen doen. Slechts enkele punten roeren wij aan en wel: hoe de plaats, het „gezicht” of het profiel in de markt te verbeteren valt; of de creativiteit bij de collectie-opbouw een voldoende niveau heeft; hoe de investeringsprogramma's op de commercieel meest belovende afzet — in binnen- en buitenland — zijn af te stellen; of daarbij het accent in voldoende mate op technische deskundigheid en hoge toegevoegde waarde ligt.

Daarnaast is het een voortdurende zorg om de levertijden te versnellen; dit vraagt het moderne marktpatroon. Verder dient het afnemersbestand regelmatig op de juistheid van samenstelling getoetst te worden. Niet het minst ook wat de kredietwaardigheid aangaat.

Bij het commerciële denken past de research naar grotere diversificatie; dit om de risico's te spreiden en een grotere alternativiteit in de groeikansen van de onderneming te bewerkstelligen.

Iedere leider van een textielbedrijf kan zo zijn lijstje opstellen. Naar rangorde van urgentie zullen bij tijd en wijle vraagstukken de revue passeren als: zijn wij nu wel voldoende afgeslankt; wat is het huidige bestel der voorraden, gemeten aan de gewenste omloopsnelheid van het kapitaal; voldoet de interne organisatie nog aan de meest moderne eisen; is de inkoop voldoende gecentraliseerd; heeft elke produktie-eenheid zijn „factory-pride” behouden; komen de cijfers, nodig om het bedrijfsgebeuren adequaat te kunnen volgen, met de gewenste snelheid ter beschikking enz. enz.

Het financiële spel valt met de dag moeilijker te spelen. Ook de banken en de overheid zullen dus duchtig mee moeten draaien aan het stuurwiel van de textielstoomwals.

Op technisch gebied dient elke ontwikkeling gevolgd te worden. De Internationale Textielmachine tentoonstelling, welke dit jaar in oktober in Milaan gehouden wordt, zal niet ontevreden zijn over Nederlands bezoek. Zelfs kan daar dit jaar kennis worden genomen van een Nederlandse vinding om het klassieke spinproces twintig maal zo snel als voorheen te doen verlopen. Een door TNO ingeleide, ware explosie van technisch kunnen!

Ook het sociaal aspect mag nimmer vergeten worden. Het staat in vele gevallen zelfs voorop. Het is goed dat men weet, hoe de Benelux en Zweden de leiders zijn in de internationale vergelijking van de arbeidskosten (die wij in paragraaf 10, tabel 51 even hebben aangeduid). Het is verstandig zich te zamen met alle medewerkers te buigen over de sociale aspecten van de problematiek der Nederlandse textielindustrie. Het ware gewenst dit vanuit het harmoniemodel te doen. Gezochte conflicten zijn heden ten dage slechts ten detrimente van onze bedrijfstak.

Wij moeten immers allen te zamen de blik vooruit, op de nabije toekomst richten. Er is, gelukkig, nog zo ontzettend veel te doen; er valt nog zoveel bij te sturen. Zó dat de textielindustrie wel degelijk in staat zal blijken te zijn, een andere stoonwals, die als hulpmiddel dienst moet doen, goed te gebruiken. Aan te wenden vooral voor het verstevigen van de weg, die haar weer uit de huidige moeilijkheden kan leiden.

W. T. Kroese

(Slot)

13) Van de meest recente publikaties waarin veel dieper op deze materie wordt ingegaan noemen wij: Prof. Dr. Th. Stevers, Beleid, oorzaak van werkloosheid, *de Volkskrant*, september 1975; Mr. R. J. Nelissen, *De Miljoenennota*, Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel, Hengelo, 25 september 1975; Prof. Drs. V. Halberstadt en Mr. C. A. de Kam, Belast beleid, *ESB*, 1 oktober 1975.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Marxistische economie in het geding

Met veel belangstelling begon ik de bijdrage te lezen van de ook in het kapitalistische Westen niet geheel onbekende socialistische econoom F. T. Remlev, Over produktiviteitsontwikkeling en uitbuiting in laat-kapitalistische economieën, *ESB*, 24/31 december 1975, blz. 1256-1259. Het verheugde mij daarbij aanvankelijk te constateren dat deze collega sinds zijn laatste publicatie die mij onder ogen kwam (waarin zijn naam weliswaar iets anders gespeld werd), inmiddels de doctorsgraad heeft verworven.

Ik was erg gefascineerd door zijn gedachtegang om ook eens met behulp van wiskundige modellen de ineenstorting van het kapitalistische systeem onweerlegbaar te demonstreren. Burgerlijke economen met eigen wapens bestrijden; zo hoort het, dacht ik.

Het ontwikkelde model leek me ook zeer plausibel, tot ik stuitte op de vergelijkingen (4.4) en volgende en de grafische weergave daarvan in figuur 4.1. Hier wordt namelijk het begrip „frustratie” gepresenteerd op een wijze die ontleend is aan een publicatie van Tabe Pap en Remlev (maar waarvan insiders inmiddels weten dat deze vooral de gedachten van Pap weergeeft).

Dit is echter een uiterst dubieuze procedure. Want een ieder die de zojuist genoemde publicatie opslaat, zal het opvallen dat daarin een grove fout wordt gemaakt ten aanzien van de wiskundige weergave van de dynamiek van de geaggregeerde frustratie. Wanneer men deze dynamiek echter op correct marxistische wijze weergeeft (zie bijv. K. Marx, *Grundrisse*, blz. 378; ook *MEW*, deel 32, blz. 578), dienen de waarden van F in de vergelijkingen (4.4) en volgende juist een *negatieve* notatie te krijgen.

Het zal de econometrisch geschoolde lezer onmiddellijk duidelijk zijn, dat de in figuur 4.1 weergegeven lussen dan ook niet een kloksgewijs verloop hebben, maar in werkelijkheid juist antikloksgewijs verlopen. En wat de implicaties daarvan zijn, behoeft natuurlijk geen nadere uitleg. Het is alleen beschamend, dat een zich marxistisch noemende econoom dit zelf niet heeft opgemerkt en zich zo op sleeptouw heeft laten nemen door de foutieve, ver-

warde (of misschien wel boosaardige?) gedachtegang van zijn vroegere mede-auteur T. Pap.

Maar behalve beschamend, is het ook verbazingwekkend. Want op het afgelopen zomer gehouden dertiende congres van marxistische economen, is deze niet in overeenstemming met de marxistisch-leninistische leer zijnde weergave van geaggregeerde frustratie reeds gesignaleerd. F. T. Remlev werd daar zelfs fel bekritiseerd voor de misleidende en revisionistische ideeën, die mede door hem (zij het alweer een aantal jaren geleden en als junior auteur; het moet tot zijn verontschuldiging gezegd worden) gelanceerd zijn. (T. Pap, waarvan gemompeld werd dat hij van Nederlandse en misschien wel van Friese afkomst zou zijn, was natuurlijk niet aanwezig). Oosteuropese collega's, die ik nog onlangs ontmoette, spraken dan ook de verwachting uit dat F. T. Remlev spoedig de gelegenheid aan zou grijpen om zich hier duidelijk van te distantiëren en openlijk te erkennen dat hij op dit punt te kort geschoten was als lid van de socialistische intelligentsia.

Dat hij dit niet heeft gedaan en in zijn dwalingen volhardt — en nog wel in een Nederlands tijdschrift! —, zal natuurlijk niet zonder gevolgen blijven. Het blijft echter onbegrijpelijk dat een overigens bekwaam marxistisch econoom op zo'n wijze zijn carrière op het spel zet. Nog onbegrijpelijker is het dat de redactie van een weliswaar burgerlijk, maar tot nog toe als tamelijk serieus beschouwd vaktijdschrift als *ESB* en geleerden met schijnbaar degelijke Nederlandse titels (Mr. en Dr. Ir.) zich op een dergelijke wijze een rad voor de ogen hebben laten draaien. De zaak van de marxistische economie is hier niet mee gediend!

E. J. Sremel, l(ic.) e(con.)

Naschrift

Marxistische lussen zijn niet linksdraaiend

De opmerkingen van Kameraad Sremel dwingen mij tot een kort weer-

woord. Verschillen van inzicht binnen de linkse beweging dienen allereerst in eigen kring tot een oplossing te worden gebracht. Zijn aantijgingen kunnen echter ook tegenover een breder economenpubliek niet onweersproken blijven.

De formule (4.4) kan op mathematische gronden worden aangevochten omdat door een vergissing van een kameraad-zetter de frustratie F in de exponentiële term is weggelaten. De correcte formule luidt:

$$P = \mu F^Y - \lambda e^{vF} + P_0.$$

Uit de bijbehorende figuur valt deze omissie bij enig nadenken overigens wel te traceren. De opmerking van Sremel, dat F met een negatief teken in (4.4) zou moeten figureren is ronduit reactionair, en moet op grond van via empirisch onderzoek verkregen resultaten krachtig worden afgewezen. Er is niet veel burgerlijk-mathematisch begripvermogen voor nodig om in te zien, dat bij een negatieve waarde voor F elk gewenst produktiviteitsniveau kan worden bereikt, indien de kapitalist er maar in slaagt de waarde van F voldoende op te voeren. In paragraaf 3 van mijn artikel werd de onhoudbaarheid van deze gedachtegang genoegzaam aangetoond.

Het revisionistische gedachtenleven van kameraad S. wordt kennelijk ook overigens beheerst door onverwerkte echo's van schimmige en corrupt-kapitalistische wensdromen. Zijn triomfantelijke — en aantoonbaar onjuiste — uitroep dat „de lus \wedge linksdraaiend is” benadrukt overduidelijk welk een wolf in schaapskleren hier de marxistische kudde belaagt. Prof. J. Pen toonde aan (*Het Parool*, 7 januari 1976) dat elke Nederlander vertrouwd is met het wezen van de epicycloïde; de Groningse hooggeleerde vergeleek deze functie met de baan die het ventiel van een rechtsdraaiend wiel van een (vooruitrijdende) fiets doorloopt. In de visie van S. rijdt de fiets — in strijd met alle historische wetten — achteruit: terug naar de donkere tijden van het geknechte proletariaat.

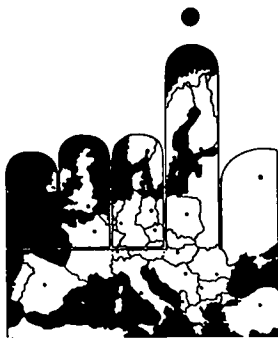
Dr. F. T. Remlev

P.S. Kameraad Bontebal maakte mij attent op nóg een zetduiveltje: in formule (4.5) dient voor $\frac{dP}{dF}$ te worden gelezen $(\frac{dP}{dF})^2$, aangezien l immers een lijnintegraal is.

Discussie gesloten, redactie.

Blijf bij,

lees ESB!

Economische vooruitzichten van de EG: optimisme gerechtvaardigd?

EUROPA INSTITUUT LEIDEN

Met de jaarwisseling past het een blik te werpen zowel in het verleden als in de toekomst. Het is een traditie die door velen beoefend wordt. Ook de EG doet dit, bij monde van de Raad 1), met de publikatie van het Jaarverslag over de economische situatie van de Gemeenschap 2) waarin tevens de richtlijnen worden vastgesteld die de lidstaten dienen te volgen bij hun economisch beleid voor het volgende jaar.

Economische balans 1975

In het vorige jaarverslag over de economische situatie hadden de EG-instellingen een vrij optimistische kijk op de vooruitzichten voor 1975, ondanks de viervoudiging van de aardolieprijzen. De conjuncturele neergang, die zich medio 1974 in de VS, Japan en Duitsland had ingezet, stoorde zich evenwel allerminst aan dit soort optimisme en liep verder naar beneden om uit te monden in de ernstigste crisis sinds de tweede wereldoorlog. In het huidige jaarverslag bekent de Commissie ootmoedig haar beoordelingsfouten, doch tracht zich ook enigszins vrij te pleiten door te wijzen op een aantal niet te voorziene factoren namelijk:

- de recessieve gevolgen van de energiecrisis;
- de versnelde inflatie en het daarop gegente economische beleid in de lidstaten;
- de aanzienlijke voorraadintering;
- de terughoudendheid van investeerders en consumenten;
- de repercussies van deze gevolgen op de wereldhandel, die elkaar wederzijds hebben versterkt.

Toch was, na de door de monetaire expansie gevoede boom 1972-1973, de recessie 1973-1974 en de depressie 1974-1975 niet helemaal onvoorspelbaar, zodat het discussieerbaar is in hoeverre deze factoren inderdaad niet te voorzien waren; al is een dergelijk naschoppen vrij gemakkelijk.

Bovenstaande factoren hebben inderdaad in aanzienlijke mate bijgedragen tot de depressie waardoor de industriële productie gemiddeld daalde met bijna 12%, dit is een terugval in de

meeste lidstaten tot het peil van 1972. Voor het eerst na de oorlog kromp de wereldhandel in (met bijna 6%). De buitenlandse vraag uit industrielanden naar produkten van de Gemeenschap daalde met ongeveer 20% 3). Niet alle lidstaten werden in dezelfde mate getroffen: de uitvoerdaling varieerde van 4% (het Verenigd Koninkrijk) tot 11% (Duitsland).

Terwijl de overheidsconsumptie in alle lidstaten aanzienlijk steeg, ontwikkelden de particuliere consumptieve bestedingen zich slechts matig. In bepaalde lidstaten was er zelfs een daling. Vooral de omzet van duurzame consumptiegoederen en kleding werd scherp getroffen. Enerzijds vloeide deze zwakke vraag voort uit de matige groei van het beschikbare inkomen ingevolge de vertraging van de loonstijging en de werktijdverkorting. Anderzijds is de spaarneiging overal aanzienlijk toegenomen wegens de onzekerheid aangaande de werkgelegenheid en het verlangen de reële waarde van liquide activa te behouden.

Ondanks de stimulerende maatregelen in vrijwel alle lidstaten bleven de particuliere investeringen verder dalen. De redenen hiervoor waren: de buitengewoon lage bezettingsgraad van de productiecapaciteit, de voortdurende kostenstijgingen, de produktiviteits- en rentabiliteitsverliezen, de onzekere economische vooruitzichten en het gebrek aan vertrouwen. Vrijwel alle bedrijven gingen over tot intering op de onvrijwillig ontstane voorraden.

Terecht wordt er in het verslag op gewezen dat door de toenemende economische interdependentie van de industrielanden, en in het bijzonder van de lidstaten, verstoringen in een bepaald

land sneller en aanzienlijker hun invloed in andere landen doen gelden en, via multiplier-effecten, snel terugslaan op het land van oorsprong. Zo zou een vermindering met 1% van het groeipercentage van de binnenlandse bestedingen in alle industrielanden uiteindelijk een daling van 2% in de Gemeenschap tot gevolg hebben.

De aanhoudende inflatie, de betalingsbalanstekorten en de vertraging van de economische activiteit stelde de lidstaten voor een moeilijke keuze t.a.v. het te volgen beleid. Alleen Nederland en Duitsland — die over meer speelruimte beschikten gezien hun lager inflatiepercentage en hun relatief gunstige betalingsbalanspositie — gingen reeds in 1974 over tot een duidelijk expansief economisch beleid. De andere lidstaten gaven slechts aarzelend hun restrictief monetair en begrotingsbeleid op om het begin van de conjuncturele verzwakking op te vangen. In de loop van 1975 moest het monetaire beleid een steeds expansievere koers volgen en herhaaldelijk moest het begrotingsbeleid herzien worden om te trachten de effectieve vraag te ondersteunen en de werkgelegenheid te handhaven. In alle lidstaten zijn dan ook alle begrotingstekorten aanzienlijk toegenomen. Ook andere instrumenten werden ingezet, zoals het inkomensbeleid (in het Verenigd

1) Dit is een verplichting voor de Raad die voortvloeit uit art. 4 van Beschikking nr. 74/120/EEG van 18 februari 1974 (PB, nr. L 63, 5 maart 1974). De Commissie dient hiervoor een voorstel in te dienen en het Europees Parlement, evenals het Economisch en Sociaal Comité, geraadpleegd te worden. Deze beschikking werd uitvoerig besproken in de Europa-bladwijzer in *ESB* van 6 maart 1974.

2) *PB*, nr. C 297, 29 december 1975. De Commissie bracht haar voorstel op 15 oktober (*Com* (75) 520 def.), dat op 13 november door het Parlement aanvaard werd (1314 75-ASS 667).

3) De vermindering van de buitenlandse EG-handel werd niet gecompenseerd door de groei van de invoer van de OPEC-landen (met 45%), daar deze slechts 10% van de EG-uitvoer naar derde landen uitmaakt.

Koninkrijk, Denemarken en Nederland) en een prijsbewakingspolitiek (in België en Frankrijk).

Mede door de aarzelende houding van de meeste regeringen en de langzame doorwerking van de getroffen maatregelen, bleven resultaten grotendeels uit, met als gevolg dat het aantal werklozen verdubbelde en in september 1975 ongeveer 4½% van de beroepsbevolking van de Gemeenschap werkloos was. Alhoewel de wereldrecessie en de daling van de wereldmarktprijzen tot een verzwakking van de inflatoire tendensen leidde, bleef de gemiddelde jaarlijkse stijging van de consumptieprijzen voor de Gemeenschap op hetzelfde peil, namelijk 12½%. Het verschil in inflatiepercentages tussen de lidstaten is evenwel nog groter geworden. Ten slotte, de verbetering van de betalingsbalanssituatie in alle lidstaten, met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk, komt eveneens voor rekening van de conjuncturele neergang.

Economische vooruitzichten 1976

De Commissie meent dat het conjuncturele dieptepunt thans reeds voorbij is en dat in de meeste lidstaten een duidelijke heropleving begin 1976 mag worden verwacht. Uiteindelijk zou — indien alle hypothesen gerealiseerd worden — het reële binnenlandse product van de Gemeenschap in 1976 groeien met ongeveer 3½%. Het ogenblik waarop de opleving zal doorbreken, evenals de groeitempo's verschillen sterk van land tot land (gaande van 5% in Frankrijk tot 0% in het Verenigd Koninkrijk).

Deze vooruitzichten worden in de eerste plaats gegrondest op spontane oplevingsfactoren binnen en buiten de EG. Veel heil wordt verwacht van de lichte verbetering van de wereldhandel (een toename met ongeveer 5% onder impuls van de VS en Japan), ondanks de demper van de recente prijsverhoging van aardolie met 10%. Een andere belangrijke factor — die voor 1 à 1½% tot de groei zou bijdragen — vormt de door het lage peil noodzakelijk geworden aanvulling van de voorraden. Verder worden de vooruitzichten gebaseerd op de vermoedelijke effecten van de stimuleringsmaatregelen die in de meeste lidstaten werden getroffen.

Dat de economische groei slechts matig zal zijn, is het gevolg van zowel conjuncturele als structurele factoren. De particuliere bestedingen zullen in 1976 nog steeds onder de maat blijven. Gezien de aanhoudende onzekerheid aangaande het inkomen en de werkgelegenheid zal de particuliere consumptie laag blijven, al zijn er in bepaalde sectoren de eerste tekenen van een normalisatie van de vraag (bijv. die naar automobielen). Ook de particuliere investeringen zullen weinig of niet toe-

nemen ingevolge enerzijds de sterke onderbezetting van de productiecapaciteit, anderzijds de afwachtende houding, mede ingegeven door de precaire kaspositie van de meeste bedrijven. Ook bevinden zich onder de conjuncturele problemen een aantal structurele moeilijkheden, zoals de achteruitgang van het productie-apparaat ingevolge de langdurige inflatie en de verzwakking van bepaalde sectoren die tot nog toe de rol van gangmaker vervulden, waardoor in de nabije toekomst hogere groei-percentages uitgesloten zijn en de werkloosheid hoog zal blijven.

Een verbetering van de arbeidsmarkt-situatie mag bijgevolg slechts in het midden van het jaar verwacht worden, terwijl globaal in 1976 het aantal werklozen in de Gemeenschap verder zal toenemen.

Met de conjunctuurverbetering worden, ondanks het langzame karakter van het herstel, de gevaren voor een versterking van de inflatoire tendensen opnieuw urgent. Niet alleen door de dreiging van een versnelde loonontwikkeling, maar ook door de neiging van de bedrijven hun winstmarges uit te breiden. Bovendien moet rekening worden gehouden met een stijging van de invoerprijzen, vooral van grondstoffen. Hierdoor zullen trouwens de betalingsbalansen en ruilvoeten van de lidstaten in 1976 opnieuw verslechteren. Toch wordt aangenomen dat een afname van het stijgingstempo van de prijzen kan worden gerealiseerd — waardoor de gemiddelde inflatie in de Gemeenschap tot 9,4% zou terugvallen — op voorwaarde dat de lidstaten hiervoor aanzienlijke inspanningen leveren. Terecht wordt dit hoofdstuk besloten met de opmerking dat „een opflakking van de inflatoire tendensen zeer spoedig het vertrouwen van de economische subjecten zou aantasten, voorbarige restrictieve maatregelen met zich zou meebrengen en een nieuwe crisis inzake werkgelegenheid doen ontstaan”.

Richtlijnen voor het economische beleid

In het laatste hoofdstuk van het verslag wordt nader ingegaan op deze moeilijke keuze waarvoor de lidstaten zullen komen te staan. Kort wordt, land per land, de economische situatie vorig jaar en de vermoedelijke ontwikkeling in 1976 geschetst en worden de voornaamste krachtlijnen voor het economische beleid aangegeven om het aarzelend conjunctuurherstel te ondersteunen en de voorwaarden te scheppen voor een verbetering van de werkgelegenheid zonder dat de inflatie opnieuw wordt aangewakkerd.

Algemeen wordt voor alle lidstaten, en in het bijzonder voor deze met een betalingsbalanssurplus in 1975 (Duitsland, Frankrijk, België en Nederland) voorgesteld het expansief karakter van

de monetaire en begrotingspolitiek te behouden. Gelijktijdig wordt, vooral in de lidstaten met een deficit, een zekere behoedzaamheid bij het gebruik van deze instrumenten gevraagd ten einde een overmatige prikkeling van de vraag, een te ver gaande monetaire financiering van de overheidsschuld en een te grote uitbreiding van de liquiditeitenmassa te vermijden. Tevens wordt gepleit voor een nauwe samenwerking tussen alle sociaal-economische partners en de overheid om het wankele vertrouwen, dat hier en daar zijn kop begint op te steken, door sociale conflicten en/of inflatoire gedragspatronen niet in de kiem te smoren.

Ten aanzien van deze richtlijnen kunnen twee vragen worden gesteld. Enerzijds of de voorgestelde economisch-politieke maatregelen juist zijn, d.w.z. of de economische situatie zich in 1976 inderdaad zal ontwikkelen zoals de Commissie dit ziet; anderzijds in hoeverre de lidstaten deze richtlijnen, die zij in principe moeten volgen, in acht nemen. Weliswaar kan niet worden ontkend dat het niet gemakkelijk is om „een economische politiek te verstrekken die met de verschillende situaties in de lidstaten rekening houdt” 4), maar om echter van een „succes” te spreken, zoals de Commissie terugblikkend over het vorig jaar meent, lijkt o.i. te ver gezocht. In de loop van 1975 moesten wegens de toenemende verslechtering van het economisch klimaat — en verkeerde vooruitzichten — de richtlijnen die in het *Jaarverslag 1974* waren vastgesteld, door de Raad bij beschikking worden bijgesteld, namelijk op 16 juni 5). Kenmerkend bleef echter de zwakke, soms zelfs niet-bestaande coördinatie tussen de lidstaten en een zekere terugval naar nationaal protectionisme in het voorbije jaar. M.a.w., naargelang het hen uitkomt houden de regeringen rekening met de richtlijnen of leggen ze naast zich neer. Trouwens, de Commissie en de Raad dienen zich bij het vaststellen van de richtlijnen momenteel in feite tevreden te stellen met het daarin overnemen van de door de nationale regeringen verstrekte plannen, en zich neer te leggen bij ongecoördineerde veranderingen van dit nationale beleid. Aldus is de convergentiebeschikking van 18 februari 1974 een dode letter gebleven 6).

O.i. heeft de Commissie op een ander gebied een belangrijke kans gemist. In het rapport overheerst de indruk, op enkele waarschuwingen na, dat wanneer de conjuncturele moeilijkheden opgelost zijn alle problemen van de baan

4) Verklaring van vice-voorzitter Haferkamp voor het Europees Parlement, *Bull. EG*, nr. 10, 1975, blz. 39.

5) *PB*, nr. L 162, 25 juni 1975.

6) Dat de Commissie niet gelukkig is met deze toestand blijkt uit haar antwoord op parlements-vraag 303/75.

zijn. Geen poging werd ondernomen om een aantal beleidsmaatregelen op middellange termijn te formuleren om de onderliggende structurele problemen in de Gemeenschap aan te grijpen. Weliswaar duidde vice-voorzitter Haferkamp in zijn verklaring voor het Europees Parlement de voornaamste structurele moeilijkheden aan, maar liet ook duidelijk doorschemeren dat eerst de conjuncturele problemen van de baan moeten. Toch kan men zich afvragen of beide soorten problemen nog los van elkaar kunnen worden gezien.

Voorbarig optimisme?

In het jaarverslag wordt een vrij gunstige ontwikkeling van de economische situatie in 1976 geschetst, hetgeen trouwens kritiek uitlokte in het Economisch en Sociaal Comité en het Europees Parlement. De vraag is of dit matig optimisme van de Commissie gerechtvaardigd is en het lichte herstel, dat zich thans inderdaad in verschillende landen manifesteert, na enkele maanden niet zal verdwijnen.

Tegenover het optimisme van de Commissie staan de meer pessimistische — en meer realistische? — vooruitzichten van de OESO 7). In het rapport dat begin december werd gepubliceerd, wordt voor het gehele OESO-gebied een economische groei van 4% voorspeld, maar voor de EG zou dit slechts 2% bedragen. De cijfers zijn als volgt verdeeld: Denemarken 5%, Duitsland 3,25%, Frankrijk 3%, Ierland 0,25%, Italië 1,5%, Nederland 1,75%, België 0,5%, Verenigd Koninkrijk 0%. Verder wordt een onveranderd inflatiepercentage en een lichte toename van de werkloosheid verwacht. Het herstel kenmerkt zich door zijn traagheid en de onmogelijkheid zich in de loop van 1976 te versterken. Terecht wijst de OESO erop dat de onzekerheden aangaande deze projecties groot zijn en in feite alles mogelijk is, maar ook dat de nationale prognoses dikwijls, om allerlei redenen, te optimistisch zijn (een gemiddelde overschatting van 1%).

De pijlers waarop de vooruitzichten van de Commissie zijn gebaseerd, uitbreiding van de wereldhandel, voorraadaanvulling, effecten van de economische politiek en vertrouwensherstel, lijken ons trouwens vrij zwak.

De toename van de wereldhandel zou vooral van impuls van de economische groei in de VS en Japan (resp. 5% en 6%) moeten komen. Vraagtekens kunnen echter worden gezet achter deze vooropgestelde groeicijfers, vooral van Japan, en achter de repercussies hiervan op de wereldhandel. Bovendien is het proclameren van een „export-led growth” gevaarlijk: de toename van de export van een land is noodzakelijk gelijk aan de importtoename van één of meer landen.

Recente gegevens tonen inderdaad aan dat in de tweede helft van 1975 het economisch klimaat in de VS, Japan en Duitsland verbeterde en dat steeds meer landen zich hierbij aansluiten. De leidende kracht hiervan is dat de voorraden noodzakelijk moeten worden aangevuld. Maar om hierop een fundamentele verbetering van de conjunctuur te baseren, lijkt ons op strooien van zand in de ogen 8), te meer daar voorraadaanvulling weinig of geen nieuwe investeringen meebrengt zodat bijgevolg een onmisbaar onderdeel van de motor voor economische groei ontbreekt.

De expansieve begrotingspolitiek, gevoerd door middel van een verhoging van de overheidsuitgaven en een vermindering van belastingen, zal inderdaad vruchten afwerpen, maar het merendeel van deze effecten op de bestedingen zijn slechts tijdelijk en verdwijnen, tenzij de doses worden herhaald. Dit zou echter een verdere toename van de reeds enorme overheidsschuld in alle lidstaten 9) meebrengen, terwijl de monetaire financiering hiervan niet van dien aard is om de inflatoire krachten in toom te houden. Gezien het inflatiegevaar is het bovendien niet zeker dat de nationale regeringen het expansieve karakter van hun beleid in dezelfde mate als in 1975 zullen behouden. Een vertrouwensherstel is dan ook geen zekerheid.

In het laatste kwartaalbericht over de economische situatie 10) handhaaft de Commissie haar visie dat de economische groei van de EG zeker 3% zal bedragen indien de veronderstellingen aangaande de groei van de buitenlandse handel en de voorraadaanvulling correct zijn en de voorwaarden met betrekking tot het vertrouwensherstel, de loonontwikkeling en de economische politiek worden vervuld.

Wie van beide instellingen, de EG of de OESO, uiteindelijk in de roos zal hebben geschoten, ligt nog in de toekomst besloten, als überhaupt één van beide gelijk zal krijgen.

Europa Instituut Leiden

7) OECD, *Economic outlook*, nr. 18, december 1975.

8) Cf. *The Economist* (3-10 januari 1976, blz. 44): „No economy can stage a sustained recovery on the back of stockbuilding alone, for stocks are goods produced (or bought) but not sold”.

9) In % van het BBP bedroeg de overheidsschuld in 1975: Denemarken 5,2%, Duitsland 6,2%, Frankrijk 2,4%, Ierland 17,4%, Italië 8,3%, Nederland 4,3%, België 4,3%, Luxemburg 3,1%, Verenigd Koninkrijk 7,8%.

10) EG-Commissie, *De economische toestand van de Gemeenschap, Kwartaalbericht nr. 4*, december 1975.

Ashok Mitra (ed.): Economic theory and planning. Essays in honour of A. K. Das Gupta. Oxford University Press, Calcutta, 1974, 326 + XVI blz., £ 3.95.

Overeenkomstig de titel valt dit *Festschrift* voor Ashok Mitra in twee delen uiteen: één deel waarin de nadruk van de bijdragen op de economische theorie valt, en een ander deel dat bijdragen omvat op het gebied van de planning en andere aspecten van de Indiase economie. Ondanks een zekere eenheid in thema's zijn toch de onderwerpen voldoende gevarieerd om de recensent te verontschuldigen voor het feit dat de bijdragen niet afzonderlijk worden besproken. Het deel over economische theorie geeft bijdragen van J. R. Hicks (Preference and welfare), J. E. Meade (Preference orderings and economic policy), R. M. Goodwin (The use of normalized general coordinates in economic analysis), Amartya Sen (On some debates in capital theory), Ashok S. Guha (A critique of the overtaking criterion), Joan Robinson (The abdication of neo-classical economics), K. A. Naqvi

(Some theorems on values and prices of production), V. V. Bhatt (The sterility of equilibrium economics: an aspect of the sociology of science), Partha Dasgupta (On optimum population size), Amit Bhaduri (Towards a theory of pre-capitalistic exchange), Ashok Mitra (Equivalence in exchange: a sceptical note), en Daniel Thorner (The principal modes of production of Karl Marx: some preliminary notes). Amartya Sens bijdrage verdient afzonderlijk genoemd te worden. In de vorm van een parabel bespreken Buddha en een zekere Subhuti op zeer onderhoudende wijze aspecten van de kapitaltheorie.

Aan het deel over economische planning werken mee Louis Lefebvre (On the paradigm for economic development), Ashok Rudra (Usefulness of plan models: an assessment based on Indian experience), Nural Islam (Development plan-

ning and plan implementation: lessons of experience), A. Vaidyanathan (On the new economics of poverty), S. R. Sen (Education, research and economic development), M. L. Dantwala and Pravin Visaria (Rural labour force and employment policy), Swadesh R. Bose (Movement of agricultural wage rates in Bangladesh, 1949-73), Pradhan H. Prasad (Limits to investment planning), I. S. Gulati (Tax policy for promoting employment: the choice of a tax holiday), D. T. Lakdawala (Fiscal policy in India), en K. N. Raj (Monetary management and nationalization of banking in India). Eén artikel trekt bijzondere aandacht: Rudra's overzicht van de Indiase ervaring met planningsmodellen. In deze bij-

drage wordt met name een aantal beperkingen van deze modellen, alsmede het gebruik voor beleidsformulering besproken.

A. Kuyvenhoven

Part-time arbeid in de detailhandel. Sociaal-economische publikaties, Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, Den Haag, 1975, 160 blz., f. 15.

Op verzoek van het Hoofdbedrijf-schap Detailhandel (HBD) heeft het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf een onderzoek verricht naar de aard en de omvang van het verschijnsel part-time in de detailhandel.

Tevens is er nagegaan welke arbeidsvoorwaarden voor de verschillende categorieën part-timers worden gehanteerd. Er wordt een beknopt overzicht gegeven van de sociale voorzieningen, die voor de part-timers bestaan. Men is ook ingegaan op de meningen en opvattingen van de ondernemers over part-time arbeid. Met betrekking tot de arbeidsvoorwaarden kan uit het onderzoek de conclusie worden getrokken dat regelingen die door ondernemers worden ontworpen met als doel de arbeidsvoorwaarden voor de part-time werknemers te omschrijven, in sterke mate blijken te worden aangepast aan datgene wat in de praktijk reeds voor full-time werknemers is vastgesteld.

In de vakgroep
Econometrie en Wiskundige Economie
van de Interfaculteit der Actuariële Wetenschappen en
Econometrie van de Universiteit van Amsterdam bestaat
een vacature voor een

gewoon hoogleraar in de wiskundige economie.

Het zal de taak van betrokkene zijn, het onderwijs in de Wiskundige Economie en de empirische toepassingen ervan, ten behoeve van doctoraalstudenten zowel van de Interfaculteit als van de Faculteit der Economische Wetenschappen, te verzorgen. Naast deze onderwijsstaak zal betrokkene wetenschappelijk onderzoek dienen te verrichten op het genoemde gebied. Tenslotte zal de hoogleraar aan beheers- en bestuurstaken deel hebben.

Zij, die belangstelling hebben voor deze functie, dienen zich voor 1 maart 1976 te wenden tot drs R. D. H. Heijmans (adres: Jodenbreestraat 23, Amsterdam, onder nummer 587K tel. 020 - 525 4221), die hun nadere inlichtingen omtrent vacature en sollicitatie-procedure zal toezenden. Zij, die de aandacht op anderen willen vestigen, worden eveneens gevraagd dat voor 1 maart 1976 bij drs Heijmans te doen.

Universiteit van Amsterdam

